

Fran Zwitter

Nekaj problemov okrog jugoslovanskega kongresa v Ljubljani leta 1870

Razprava dr. Kermaunerja v tem Zgodovinskem časopisu opozarja na nekatera doslej neznana dejstva in doslej neupoštevane momente ter korigira nekatera mnenja v dosedANJI literaturi. Na drugi strani vzbujajo pa nekatere njegove teze in pogledi ter način obravnavanja problemov toliko pomislekov, da moram tu zavzeti stališče do njih.

I.

Kdor v dr. Kermaunerjevi razpravi, ki ima sicer skoraj v celoti polemičen značaj, išče, kakšna je njegoVA razlaga vse problematike okrog ljubljanskega kongresa, jo bo našel kmalu po začetku razprave v njegovi oznaki nasprotujočih si tez Matije Mrazovića in Svetozara Miletića. Mrazović izhaja po njegovi oznaki od nevarnosti, ki bi jo mogla predstavljati za habsburško monarhijo v tedanji situaciji zmagovita Prusija, nastopi v tej situaciji s programom povečanja avtonomije Hrvatske, ki bi se ji pridružile tudi slovenske dežele, računa s podobnim stališčem pri Čehih in »zgodovinskem plemstvu« Česke ter pričakuje, da bodo vladajoči krogi v Avstro-Ogrski spričo pruske nevarnosti pristali na ta program, ki bo po njegovem mnenju omogočil, da se habsburška monarhija v reformirani obliki ohrani, bodisi v vsem njenem tedanjem obsegu, bodisi po odcepitvi etnično nemških dežel, ki bi jih odtrgala Prusija. Nasprotno je pa Svetozar Miletić sicer tudi videl prusko nevarnost za habsburško monarhijo, bil pa je proti temu, da bi Srbi in Hrvati v tem primeru podpirali Avstro-Ogrsko; po njegovem mnenju naj bi Srbi in Hrvati izrabili razsulo Avstro-Ogrske kot posledico pruske zmage za to, da se odcepijo od Ogrske in si pribore samostojnost; ne bi pa mogli v tem primeru pritegniti tudi Slovencev, ker bi zaradi tega prišli v konflikt z Veliko Nemčijo, katera bi se hotela na vsak način razširiti preko njihovega ozemlja do Trsta; morali bi Slovence — in Čehe — začasno prepustiti njihovi usodi, ker bi jih ne mogli osvoboditi sami, ampak šele bodoči konflikt med vsem slovanstvom, t. j. predvsem Rusijo, in med Veliko Nemčijo. Dr. D. Kermauner pozneje ne govori več mnogo o MrazovićeveM stališču, vedno znova se pa vrača na stališče Svetozara Miletića, tako da je mogoče označiti njegovo koncepcijo tega stališča za enega vogelnih kamnov vse njegove polemike. Te koncepcije Miletićevega stališča ni naj-

ti v nobeni od treh publikacij, ki dr. Kermauner proti njim polemizira, kar je razvidno tudi iz njegove reprodukcije teh publikacij. Dr. N. Radojčić v prvem članku le zelo nedoločeno govori o Miletičevem mnenju, da naj gredo avstrijski Nemci k Nemčiji, Madžari v Madžarsko, Jugoslovani pa naj gledajo, kako se bodo ohranili, posebno tam, kjer so najslabši, nasprotniki pa najmočnejši, pri čemer je mislil na Slovence zaradi nemških aspiracij na Trst; v boj z Nemci je nemogoče iti brez Rusije, do tega časa naj Slovenci sami gledajo, da se ohranijo, tedaj bo pa šele rešeno vprašanje zedinjenja vseh Jugoslovancev.¹ Tudi dr. I. Prijatelj to vprašanje ni jasno; najprej napačno interpretira — kakor ugotavlja že dr. Kermauner — Kostičevo (v resnici Miletičevo) mnenje v tem smislu, da bo moglo le vse slovanstvo osvoboditi Čehe in Slovence izpod gospostva Avstrije, medtem ko je Miletič mislil na gospostvo Velike Nemčije; par strani pozneje se pojavi pri njegovi interpretaciji tega stališča brez vsake motivacije preblisk, »da bo Slovence zaradi pruske poti na Jadran, s katere realizacijo bi Prusija pospešila razpad Avstrije, tudi Srbom na korist — mnogo težje iztrgati iz nemške interesne sfere nego Hrvate«; nekaj pozneje reproducira že citirano dr. Radojčičevo oznako Miletičevega mnenja v tem smislu, da se južno slovanstvo samo ne bi moglo boriti za Slovence s Prusijo, ki bi stremela preko njihovega ozemlja na Trst, in da bi pač morali Slovenci vzdržati tudi pod Prusijo, dokler jih ne bi osvobodilo vse slovanstvo z Rusijo na čelu; vendar pa takoj nato interpretira Miletiča v smislu, da bi se Prusija ob likvidaciji evropske Turčije ne ustavljala osamosvojitvi Srbov in Hrvatov ob Srbiji kot Piemontu, kakor da bi mogla biti likvidacija evropske Turčije sama ob sebi razlog, da Avstrija izgubi oblast nad svojimi Srbi in Hrvati.² Tudi v drugi razpravi dr. N. Radojčića se razlaga Miletičevo mnenje samo v tem smislu, da je hotel najprej združiti Srbe in Hrvate, da zaradi tega Slovencev ni niti začasno izključeval iz jugoslovanske celote, da pa ni hotel takoj izzivati konflikta ne le z Madžari, ampak tudi z Nemci, in da je pričakoval osvoboditev vseh Jugoslovancev šele od pomoči Rusije v splošnem konfliktu, do katerega bo prišlo zaradi vzhodnega vprašanja; avtor omenja tudi, da so se Slovenci bali, da dotlej ne bodo vzdržali, in da so v tem imeli prav.³ Dr. Kermauner nikjer ne navaja literature za svojo razlago Miletičevega stališča in zato bi bilo mogoče sklepati, da gre tu za njegovo originalno interpretacijo. V resnici pa ni tako.

To mnenje o stališču Miletiča sem izrazil najprej v svojih univerzitetnih predavanjih v kolegiju »Slovenci v dobi dualizma« v zimskem semestru 1940/41, ki pa seveda niso objavljena. Nato sem pa govoril o tem

¹ N. Radojčić, Svetozar Miletič o jedinstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, Njiva I, Lj. 1921, str. 218.

² I. Prijatelj, Slovensko, slovansko in južnoslovansko vprašanje pri Slovencih na prelomu 60-ih in 70-ih let, Razprave Znanst. dr. za hum. vede IV, Lj. 1928, str. 121, 124, 125; druga izdaja v Prijateljevi Kulturni in politični zgodovini Slovencev 1848-1895, V, Lj. 1940, str. 95-96, 98, 99; tretja izdaja v Prijateljevi Slovenski kulturnopolitični in slovstveni zgodovini 1848-1895, III, Lj. 1958, str. 213, 215-16, 217.

³ N. Radojčić, Svetozar Miletič o jugoslovenskom jedinstvu 1870 g., Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu, I, 1928, str. 94-95, 101.

l.1941 v svoji oceni Prijateljeve Kulturne in politične zgodovine Slovencev 1848-1895, kjer je v zadnjem, petem zvezku ponatisnjena tudi zgoraj citirana Prijateljeva študija o tem vprašanju. Tu pa je pred natiskom posegla vmes italijanska okupatorska cenzura, ki je črtala ves pasus z motivacijo, da se ne sme pisati ničesar o jugoslovanskem vprašanju. Zato je v objavi te ocene v Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo XXII, Lj. 1941, str. 158, omenjen le naslov te študije, raozen tega je pa ostal stavek: »Največjo pozornost pa zasluži študija o slovenskem, slovanskem in južnoslovanskem vprašanju, ki tvori člen v verigi Prijateljevih razprav o borbah za individualnost slovenskega književnega jezika, a je med njimi tudi za političnega historika posebno zanimiva«. Nato je izpuščen ves konfiscirani pasus; sledi odstavek, ki govori o drugih vprašanjih. Ker pa hranim še vso lomljeno korekturo svoje ocene, naj ponatisnem tu iz nje ves konfiscirani tekst:

»Teksta ljubljanske deklaracije od 1. decembra 1870 v Prijateljevi razpravi urednik ni primerjal s prvotnima objavama v »Slovenskem narodu« in »Novicah«; zato je pri drugi točki še enkrat natisnil tiskovno pomoto »Južni Slovani, kateri pod različnim imenom Slovencev, Hrvatov žive v deželah monarhije habsburške, čutijo dandanes jednake narodne potrebe« (str. 86), kjer je za »Hrvatov« izostalo »in Srbov«, kakor je na to opozoril v svoji razpravi že dr. N. Radojčić.⁷ Iz te razprave bi mogel urednik izvedeti tudi, da se je pripetila podobna tiskovna pomota tudi dr. Radojčiću pri ponatisu srbskega teksta ljubljanske deklaracije v novosadskem »Jedinstvu« od 27. februarja 1921, ki ga je nato ponatisnila tudi ljubljanska »Njiva«, I, 1921, str. 215-19; izjava v tretji točki, da »hočejo južni Slovani na vsaki postavni način delati za uresničenje svojega jedinstva«, se glasi v prvotnem srbskem tekstu v Miletičevi »Zastavi«, »da če južni Slaveni radiiti *svakim zakonitim načinom*« in ne »*svakim načinom*«; med slovenskim in srbskim tekstom je sicer nekaj vsebinskih razlik, vendar pa srbska formulacija ni toliko bolj radikalna, kakor misli Prijatelj na podlagi objave srbskega teksta leta 1921 (str. 98). Bolj važne od formalnih razlik programa so pa dejanske razlike v političnih nazorih in ciljih v času ljubljanskega kongresa 1870, ki jih je dognal v svoji razpravi Prijatelj; pokazal je, da so iskali Hrvatje in Slovenci rešitev v splošnem v avstrijski polovici ali v ogrski polovici ali pa v posebni tvorbi v okviru habsburške monarhije, medtem ko so Srbi odklanjali Avstrijo in hoteli imeti samostojno državo in v njo vključevali Hrvate, ne pa Slovencev, ker so bili — vsaj v začetku — prepričani o legitimizmu Slovencev in pa zato, ker so se hoteli izogniti konfliktu z Nemci zaradi Slovencev in Čehov, ki jih more rešiti pred nemštvom le vse slovanstvo. Razlog za te razlike vidi v antagonizmu Hrvatov in Srbov, dveh narodov, ki sta hotela oba postati »kristalizacijsko zrno« za Južne Slované. Po mojem mnenju s to razlago stališča srbske »Omladine« še nikakor ni pojasnjeno. Razložiti mi ga more samo hipoteza, da je »Omladina« po 1866 pričakovala novo vojno med Prusijo in Avstrijo, kjer bi Bismarck definitivno uničil Avstrijo in pridružil svoji Nemčiji ozemlje, ki je nekdanj pripadalo nemškemu Reichu in Nemški zvezi, torej tudi češke in slovenske dežele s Trstom vred; in tem primeru bi si Srbi in Hrvatje pač v borbi z Madžari mogli priboriti samostojnost, ne bi pa mogli misliti na Slovence, ker bi jih to privedlo v konflikt tudi z Nemčijo. Ker je vedela, da si Slovenci takega razvoja dogodkov ne žele, je gledala skeptično na možnost sodelovanja z njimi in izjavljala, da je vprašanje Slovencev in Čehov zadeva nastopa vsega slovanstva v konfliktu kasnejše dobe, ne pa zadeva nje same. Vse te prognoze so se pa izkazale za napačne, ker je Andrassy preprečil nastop Avstrije proti Prusiji 1870 in ker tudi Bismarck Avstrije ni hotel uničiti, ampak je iskal sodelovanja z njo. — To hipotezo bi pa mogla definitivno

⁷ N. Radojčić, Svetozar Miletić o jugoslovenskom jedinstvu 1870. godine, Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu, I, 1928, str. 92-103.

dokazati šele posebna študija o srbski politiki in posebej o politiki »Omladine« v tedanji dobi.

Pozneje sem se k temu vprašanju še enkrat vrnil leta 1944 v razpravi »Narodnost in politika pri Slovencih«, ki je pa bila nekaj let pozneje tudi zares objavljena. Ker dr. Kermauner iz tega dela razprave sicer nekaj citira, izpušča pa prve, za to vprašanje odločilne stavke, naj navedem mesto, ki je v zvezi s problemi ljubljanskega kongresa, v celoti: »Po izgubljeni vojni 1866 sta Franc Jožef in Beust pripravljala revanžo proti Prusiji in prav zaradi tega tako hitela z uvedbo dualizma, da bi prej zadovoljila Madžare. Od te vojne so mnogi pričakovali propad Avstro-Ogrske. Med njimi je tudi »Ujedinjena Omladina Srpska«, ki si ta propad želi, saj so prišli vojvodinski Srbi, ki so 1848/49 krvaveli za Avstrijo, pravkar pod madžarsko oblast, in ga hoče izrabiti za to, da v borbi z Madžari zedini s Srbijo srbske in hrvatske dežele monarhije, ne pa slovenskih, ker misli, da bi jih Bismarck po zmagi nad Avstrijo s Trstom vred priključil Veliki Nemčiji, in noče priti zaradi njih v spor z Nemci; Slovenci — in Čehi — naj si trenutno pomagajo, kakor pač znajo, v bodočnosti jih more rešiti le vse slovanstvo (»vseslovanstvo« v tekstu je tiskovna pomota), t. j. velika vojna med Nemčijo in Rusijo, medtem ko je Srbija sama za to preslaba. Na tej podlagi ni moglo priti do soglasja med sicer tako sorodnima mladinskima gibanjima Srbov in Slovencev; le navidezen sporazum predstavlja ljubljanski jugoslovanski program 1870, ki proglašča načelo edinstva in vzajemnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov habsburške monarhije na književnem, gospodarskem in političnem polju. Vendar so srbski udeleženci ljubljanskega sestanka spoznali, da je med Slovenci mnogo manj avstrijskega legitimizma, kakor so prej pričakovali. Tedanji mladoslovenci se v strahu pred sosedi niso zatekali pod varstvo Avstrije; medtem ko se na Goriškem, kjer je vodil slovenske liberalce dr. Lavrič, pojavlja ideja zedinjenja Slovencev okoli Srbije, prevladuje drugod upanje na rešitev od strani Rusije, kamor je odšel med drugimi Slovenci dr. Celestin, a se vrnil razočaran zaradi reakcionarnosti carizma«. ⁴ Pozneje se na problem interpretacije teh razlik ob diskusijah o ljubljanskem kongresu nisem več specialno vrnil niti v francoskem referatu za stockholmski kongres ali v njegovi nekoliko razširjeni slovenski izdaji niti v kaki drugi publikaciji. Pač pa je bila ta moja interpretacija med slovenskimi zgodovinarji precej znana in jo najdemo tudi n. pr. v Gestrin-Melikovem pregledu. ⁵

Ko je dr. Kermauner delal na objavi tretje knjige Prijateljeve Slovenske kulturnopolitične in slovstvene zgodovine 1848-1895, kjer naj bi bila ponatisnjena tudi njegova že citirana razprava, sem mu posodil leta 1941 konfiscirani tekst s pooblastilom, da ga objavi v svojih opombah k Prijateljevemu tekstu. Čez nekaj časa mi je tekst vrnil z izjavo, da ga ne bo objavil, ker moje trditve ne drže. V resnici niti v dr. Kermaunerjevih opombah v tretji knjigi Prijateljeve Slovenske kulturnopolitične in slovstvene zgodovine 1848-1895, ki je izšla 1958, niti v opombah k četrti knjigi, ki je izšla 1961 in kjer se dr. Kermauner deloma vrača na problema-

⁴ Fr. Zwitter, Narodnost in politika pri Slovencih, Zgodovinski časopis I, 1947, str. 48-49.

⁵ F. Gestrin-V. Melik, Slovenska zgodovina 1813-1914, Lj. 1950, str. 97-98.

tiko citirane Prijateljeve razprave, niti v kaki drugi dosedanji dr. Kermaunerjevi objavi ni niti sledu o zgoraj omenjeni interpretaciji onega srbskega stališča. V tej razpravi pa dr. Kermauner to interpretacijo v celoti sprejema, ne da bi navedel, odkod jo črpa. Razen tega pa mislim, da sem s to svojo interpretacijo vnesel v raziskovanje vse te problematike neke nove, dosedanjim raziskovalcem neznane ali vsaj nejasne in nepoudarjene momente, medtem ko me dr. Kermauner suvereno tretira le kot Prijateljevo »šolo«, ki je samo povečala njegove zmote.

Svojo interpretacijo onega srbskega stališča sem označil kot hipotezo, ki bi jo mogla dokazati šele posebna študija o srbski politiki tedanje dobe; vseh njenih sestavnih delov namreč ni mogoče podpreti z direktnimi podatki iz virov, vendar je pa mogoče samo s pomočjo te hipoteze dati razumen smisel različnim mnenjem in stališčem, ki so se tedaj pojavljala. Tudi dr. Kermauner to interpretacijo enostavno sprejema in z njenega stališča kritizira druge publikacije, nikjer je pa ne dokazuje. Iskanje ozadja tega stališča v tedanji srbski politiki bi pri njem tudi ne bilo logično, saj bi ne bilo v soglasju z njegovimi tezami, da so vladajoči krogi tedanje Srbije mislili izključno le na ekspanzijo v tedaj turške pokrajine, ne pa v pokrajine pod habsburško oblastjo, da se je vsa meščanska politika tudi pri vojvodinskih Srbih gibal le v okviru habsburške monarhije in da je imela tudi Ujedinjena omladina srpska samo protiturške ideale, medtem ko protiaustrijskih idealov pri njej sploh ni bilo. Pri vsem tem je seveda res, da so bili glavni cilji politike tedanje Srbije in Srbov sploh protiturški; vendar pa protiaustrijske tendence iz te politike ni mogoče enostavno eliminirati, kakor to dela dr. Kermauner. O tem bi bilo mogoče najti glavne podatke in navedbo glavne literature že v referatu za stockholmski kongres leta 1960, ki sem ga sestavil v sodelovanju z dr. J. Šidakom in dr. V. Bogdanovom.⁶ Specialna dela o Svetozaru Miletiću nam pri tem ne pomagajo, ker ne govore o tej strani njegove politike.⁷ Tudi glavno delo o Omladini, ki ga je napisal literarni zgodovinar Jovan Skerlić, govori o splošnem okolju in ideologiji ter književnosti tega gibanja, omenja njegove zveze z revolucionarnimi gibanji v tedanji Evropi, ne omenja pa skoraj konkretnih političnih ciljev in akcij, ki nas tu zanimajo.⁸ Zato pa vemo, da je Vladimir Jovanović (1833-1922), liberalni emigrant iz Srbije, ki izdaja v Ženevi lista »Sloboda« (1864) in »Srpska Sloboda« (1865), med 1862 in 1866 v stalnem stiku z Mazzinijem in drugimi evropskimi emigranti; prav Vladimir Jovanović je pa med glavnimi sodelavci lista »Zastava«, ki ga od 1866 izdaja Svetozar Miletić najprej v

⁶ Les problèmes nationaux dans la monarchie des Habsbourg, Beograd 1960, str. 97, 105-106; slov. izdaja Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, Lj. 1962, str. 137-38, 148-49.

⁷ V. Stajić, Svetozar Miletić, Novi Sad 1926; predgovor V. Stajića h knjigi Izabrani članci Svetozara Miletića, priredio M. Jerkov, Novi Sad 1939; K. N. Milutinović, Svetozar Miletić, Zagreb 1939. Vendar je v knjigi V. Stajića iz 1926 zanimiv podatek o Miletićevem govoru o veliki noči 1870, da **nemško** in vzhodno vprašanje še ni rešeno (str. 260).

⁸ J. Skerlić, Omladina i njena književnost (1848-1871), nova izd. Beograd 1925.

Pešti, potem pa v Novem Sadu, in odločujoča osebnost na prvi skupščini Ujedinjene omladine srpske avgusta 1866 v Novem Sadu.⁹ Na drugi strani pa hrvatski oficir Antonije Orešković (1829-1906) 1862 izstopi iz avstrijske vojske in vstopi v Beogradu v srbsko vojsko, je dodeljen srbskemu zunanjemu ministrstvu, dela na načrtih vstaje Srbov, Hrvatov in Madžarov v Avstriji s pomočjo Srbije za primer, da bi se Avstrija zapletla v novo vojno, in išče stikov z Italijo in madžarski emigranti.¹⁰ Do začetka vojne v juniju 1866 za te načrte ni interesa v vladnih krogih v Italiji in v Prusiji, vendar pa Laubereau (1837-1917), rojen Francoz, ki je v pruski diplomatski službi in med 1863 in 1867 odpravnik poslov pruskega konzulata v Beogradu, poroča o simpatijah za Srbijo in protiavstrijskem in protimadžarskem razpoloženju v Hrvatski in Slavoniji, medtem ko se Madžari boje, da bi v primeru avstrijskega poraza izgubili te pokrajine.¹¹ Ko se pa začne vojna Prusije in Italije proti Avstriji, postane projekt madžarsko-hrvatsko-srbskega upora proti Avstriji s podporo Srbije aktualen in v Beograd prideta pruski legacijski svetnik Pfuel in Madžar Türr, ki je tedaj adjutant italijanskega kralja; za ta projekt se zavzemajo Orešković in — kar je za nas posebno važno — Svetozar Miletić in Vladimir Jovanović; toda knez Mihajlo in zunanji minister Ilija Garašanin ne verjame ta na upor Madžarov, Francija in Rusija odsvetujeta vsako akcijo, madžarski pogoji za sodelovanje se jima ne zde zadovoljivi, od Prusije in Italije pa nimata formalne ponudbe zavezniške pogodbe in predvsem nikake garancije, da hoče Bismarck zares uničiti Avstrijo; projekt postane momentano neaktualen, ko je med Prusijo in Avstrijo sklenjeno premirje in nekaj tednov pozneje mir.¹² Vendar pa s tem to poglavje zgodovine ni zaključeno, ker se tedaj splošno pričakuje nova vojna med Prusijo in Avstrijo; notranji razvoj v habsburški monarhiji gre sicer v smer dualizma in v zvezi s tem izgublja med Madžari na pomenu kossuthovci, s tem pa tudi ideja Podonavske konfederacije, eden od projektov tedanjih revolucionarjev, ki predpostavlja sodelovanje Madžarov s Hrvati in Srbi; zato pa raste nezadovoljstvo in protimadžarsko razpoloženje med Hrvati in Srbi v monarhiji in v zvezi s tem zamisel jugoslovanske države ali federacije.¹³ Takoj po vojni sporoča Orešković Mihajlu, da je Strossmayer pristal na Garašninov predlog politike s ciljem, da se osnuje jugoslovanska država, neodvisna od Avstrije in Turčije; zanimivo je, da je vzdrževal zvezo med Oreškovićem in Strossmayerjem dr. Andrija Brlić, ki se je udeležil tudi jugoslovanskega kongresa v Ljubljani leta 1870.¹⁴ V zvezi s tem je zanimivo Laubereaujevo mnenje v poročilu Bismarcku 28. novembra 1866, da bi bila rezultat poraza Avstrije v novi vojni s Prusijo ustanovitev jugoslovanske države ali zveze, kar bi pa moglo škodovati Severni

⁹ Slobodan Jovanović, Druga vlada Miloša i Mihaila (1858-1868), Beograd 1923, str. 227-232.

¹⁰ H. Wendel, Bismarck und Serbien im J. 1866, Berlin 1927, str. 22, 36-37.

¹¹ H. Wendel, o. d., str. 34-36, 83-84.

¹² H. Wendel, o. d., str. 42-51, 85-94, 107-109, 113-129; J. A. Reisswitz, Belgrad-Berlin, Berlin-Belgrad 1866-1871, München u. Berlin 1936, str. 60-72; S. Jovanović, o. d., str. 229-32, 234-35.

¹³ Prim. Laubereaujevo poročilo Bismarcku in Oreškovićevo pismo Türru, H. Wendel, o. d. str. 95, 97-99.

Nemčiji (t. j. Severnonemški zvezi, Bismarckovi prehodni tvorbi, ki je obstajala med 1866 in 1871); iz razgovorov z Oreškovičem mu je namreč znano, da bi taka Jugoslavija zahtevala zase tudi Slovence, kljub dominantnemu položaju nemščine v njihovih pokrajinah; ta princip bi se mogel uporabiti tudi drugod (Laubereau misli pač na nekatere pruske pokrajine s poljskim prebivalstvom in na Lužiške Srbe) in se po Laubereaujevem mnenju opira na ruski panslavizem; kakor vidimo, je gledal Orešković na Slovence drugače kakor pa Svetozar Miletić.¹⁴ Novi severnonemški generalni konzul Rosen pride v Beograd oktobra 1867, že novembra je pa klican v Berlin na poročanje zaradi vesti, da je izjavil Oreškoviću, da bo prišlo do francosko-avstrijske vojne proti Prusiji in da Prusija želi sodelovanje Srbije in graničarjev v tej vojni, kjer bi šlo za uničenje Turčije in Avstrije; Rosen zanika, da bi on dal tako izjavo, izjavlja pa, da obstoji na obeh straneh Save in spodnje Donave gibanje za ustanovitev jugoslovanske države in da je v Beogradu često slišal, da bi se morali povezati s Prusijo, ker je Turčija pred propadom in ker imajo oboji skupne protiaustrijske interese.¹⁵ Tu ni mogoče razpravljati o tem, kakšni so bili vzroki, da se je službena politika Srbije nato preorientirala, ali so vplivale madžarske grožnje ali madžarski predlogi glede Bosne, padeč Garašanina itd.; dejstvo je, da se uradna politika Srbije že od zadnjih mesecev pred umorom Mihajla (10. VI. 1868) ne bavi več s protiaustrijskimi načrti. Iz tega pa ne sledi, da takih načrtov v srbski politiki sploh ni več bilo. Miletić in Vladimir Jovanović sta seveda že pred 1866 nasprotnika Mihajlove absolutistične notranje politike, odobravata pa njegovo zunanjo politiko; ko pa tedaj ni začel z vojno, se začne tudi kritika njegove zunanje politike, medtem ko postanejo v času, ko se nova zunanja politika Srbije zaradi ozirov na Madžare dezinteresira na prečanskih Srbih, odnosi Miletićeve

¹⁴ V. Novak, Jedno sporno pitanje iz srpskohrvatskih odnosa šezdesetih godina prošlog veka, Istoriski časopis I, Beograd 1948, str. 188-190.

¹⁵ Laubereaujevo poročilo Bismarcku iz Beograda 28. novembra 1866: »... Die Herstellung des projektierten Donaubundes, in Folge einer etwaigen Wiederholung der diesjährigen Ereignisse, würde demnach jedenfalls auf große Schwierigkeiten stossen, wenn anders dieselbe sich nicht als eine Unmöglichkeit herausstellen sollte; was dagegen in diesem Falle nicht scheitern könnte, wäre wohl die Errichtung eines südslavischen Staates oder Bundes: dies müßte Russland, aus den vorangeführten Gründen, zweifelsohne sich sehr angelegen sein lassen. Ein solcher slavischer Staat würde aber, nach meinem Dafürhalten, Norddeutschland in der Folge viel Schaden bringen können, denn die Majorität der Einwohner Steiermarks, Kärntens und Krains sind die Slovenen, welche ein von dem südslavischen Idiom nur wenig verschiedenen Dialekt sprechen, ja selber Südslaven sind, und nach welchen (davon habe ich mich in mehreren mit dem von mir schon oft genannten Oreschkowitch gepflogenen Unterredungen hinreichend zu überzeugen Gelegenheit gehabt) die Südslaven sich im stärksten Masse würden gelüsten lassen. In dem Umstand, dass dieselben auch deutsch sprechen, und zwar dieses Letztere viel besser als ihre nationale Mundart, erblickt die südslavische Fortschrittspartei kein Hindernis, »denn man kann ja von allen Sprachen die deutsche am besten sprechen ohne darum ein Deutscher zu werden und ohne seine angestammte Nationalität einbüßen«. Die mächtigste Stütze dieser Ansicht, durch welche dieselbe zu einem Prinzip erhoben und späterhin anderswo benutzt werden würde, ist der russische Panslavismus«. H. Wendel, n. d., str. 101.

¹⁶ J. A. Reiswitz, n. d., str. 101-110.

stranke in Ujedinjene omladine srpske z režimom v Srbiji skrajno slabi, v opoziciji proti njegovi zunanji politiki sta pa tudi Orešković in Strossmayer; protiaustrijsko razpoloženje traja dalje, vendar pa nasprotniki politike srbskega režima zdaj mislijo na Črno goro in se zanašajo na Rusijo; dr. Kermauner torej nima prav, če misli, da so ogrski Srbi »pospravili« zahtevo po obnovi Vojvodine, ker je bila Beogradu potrebna dobra volja Madžarov (str. 82).¹⁷ Doba teh načrtov se je končala šele tedaj, ko se Bismarck, ki jih že od mirovnega sklepa 1866 ni več vzpodbujal, po padcu Beusta in Hohenwarta konec 1871 približa novemu zunanjemu ministru Andrassyju, ko se v Avstro-Ogrski stabilizira dualizem pod nemško in madžarsko hegemonijo in ko se inavgurira politika zunanjepolitičnega sodelovanja Avstro-Ogrske z Nemčijo. — Že ti fragmentarni podatki pa dokazujejo, da Miletičevi nazori v diskusijah okrog ljubljanskega kongresa, ki jih seveda ne smemo označiti za nazore vseh Srbov, niso osamljen pojav, ki bi ga bilo mogoče razumeti brez upoštevanja celotne srbske in hrvatske politike te dobe. Upoštevanje te politike bi pa verjetno pripomoglo tudi k boljšemu razumevanju jugoslovanskega problema pri Slovencih med leti 1866 in 1871.

II.

Dr. Kermauner trdi, da sem v svoji razpravi »Narodnost in politika pri Slovencih« v Zgodovinskem časopisu I, 1947, žrtvoval zgodovinsko resnico zaradi »obeljenja« slovenskih liberalcev (str. 112). Še na drugem mestu govori o »beljenju« zgodovinskih osebnosti. Kakor je razvidno iz uvodne opombe, sem pisal razpravo »Narodnost in politika pri Slovencih« februarja in marca 1944 v partizanih; rad bi vedel, koga sem hotel tedaj »obeliti«, ali tedanje »Jutro« ali »Slovenski narod«? Kdor bo prebral to razpravo v celoti in posebej vsa mesta, kjer govorim o slovenskem liberalizmu, si bo mogel sam ustvariti mnenje o tem, kako je s tem »beljenjem«. Treba je samo pomisliti, kam bi privedlo uporabljanje takih argumentov proti vsakomur, kdor bi poudarjal kake pozitivne momente v naši preteklosti. Dr. Kermauner poudarja velik pomen šestdesetih let preteklega stoletja v slovenski zgodovini in pogrša, da se pri nas ne misli na proslavo stoletnice te dobe. Jaz se s tem popolnoma strinjam in sem sam mislil na to, še predno sem bral njegovo razpravo.¹⁸ In vendar bi bilo tudi tu mogoče očitati »beljenje«, saj so bili vendar vsi tedanji slovenski preroditelji konservativci ali pa liberalci. Zato mislim, da bi bilo prav, če pustimo »argumentacijo« take vrste popolnoma ob strani in se omejimo na diskusijo o točnosti, netočnosti in pomanjkljivosti naših trditev in analiz.

¹⁷ Prim. poleg že citiranih del še **Sl. Jovanović**, Vlada Milana Obrenovića, I, (1868-1878), Beograd 1926, dela o diplomatski zgodovini Srbije v tej dobi, posebej pa **V. V. Vučković**, Nacionalno-revolucionarna akcija Srbije u Vojnoj granici, Zbornik Matice Srpske, serija društvenih nauka 9, Novi Sad 1954, in istega avtorja Ristić, Strossmayer i Wagnerova afera (1870), Jugoslovenska revija za mednarodno pravo II, Beograd 1955.

¹⁸ O tem nameravam pisati v poročilu o proslavi stoletnice narodnega preroda Dalmacije in Istre v prihodnjem Zgodovinskem časopisu. tedanji slovenski preroditelji konservativci ali pa liberalci. Zato mislim, da bi bilo prav, če pustimo »argumentacijo« take vrste popolnoma ob

III.

Dr. Kermauner trdi, da je bila meščanska narodnostna politika tako pri Srbih kakor pri Hrvatih in Slovencih v habsburški monarhiji nerevolucionarna in se je izživljala v obrambi že priznanih narodnostnih pravic in v drobtinčarskem boju za nove take pravice; revolucionarne akcije se je lotila šele mladina pri vseh jugoslovanskih narodih pod Avstro-Ogrsko v času po aneksiji Bosne in Hercegovine in posebno v času balkanskih vojn, medtem ko so meščanske stranke upoštevale tuji državni okvir vse do njegovega konca. To velja tudi za srbske politične stranke v monarhiji, a tudi Ujedinjena omladina srpska je imela na dnevnem redu le boj z orožjem proti Turčiji v tedaj še turški Bosni in Stari Srbiji, ne pa proti Avstro-Ogrski, čeprav se za avstroogrsko oblast ni ogrevala. Tudi iz Srbije onstran Save in Donave ni izvirala v vsej tisti zgodovinski epohi prav nikaka revolucionarna dejavnost proti Avstro-Ogrski in sicer zaradi neugodnega odnosa sil, ki se pa potem vse do vojn v začetku 20. stoletja ni spremenil, kar je bilo tedaj vsem Srbom jasno. Posebej trdi, da se v slovenski in češki politiki tistega časa protiaustrijsko ni uveljavilo v nobeni obliki in ga le naknadno umetno odkrivajo v njej. Najbolj splošen značaj ima pa njegova trditev: »Na ravni vse narodnostne politike vzpenjajočega se meščanstva v Avstro-Ogrski druge polovice 19. stoletja sploh ni bilo nobene revolucionarnosti, ker ni bilo pogojev zanjo« (str. 99). — V zvezi s tem je njegovo stališče, da zgodovinskih osebnosti in gibanj ne smemo ocenjevati na podlagi kakih notranjih želja, kar se godi skoraj vedno zaradi njihovega tendencioznega »beljenja« ali »črnenja«, in da moramo upoštevati, da njim »vselej poleg želja tudi objektivni pogoji sousmerjajo politično dejavnost in ki jih je zato mogoče ocenjevati le po dejanski politiki, ne pa po željah« (str. 99); na drugem mestu se izraža bolj precizno, da so za zgodovinopisje važni le tisti notranji nagibi, ki so vodili do kake dejavnosti.

Zaradi jasnosti v diskusiji jaz tu ne bi govoril o revolucionarnosti, ampak o protiaustrijsstvu. Če uporabljamo izraz revolucionarnost, ga moramo najprej opredeliti; v vsakem primeru pa pomeni ta oznaka pri nas nekaj naprednega, kar prispeva k razvoju človeštva. V panorami političnih gibanj v Avstro-Ogrski pa srečujemo n. pr. Schönererjevo vsenemštvo, ki ima svoje mesto v predzgodovini nacizma in mu pač ne moremo dati oznake revolucionarnega gibanja, medtem ko njegovega protiaustrijsstva seveda ne moremo negirati; v italijanskem iredentističnem gibanju je tudi že smer, ki pripravlja fašizem, je pa seveda protiaustrijska. Zato se mi zdi z ozirom na problem trdnosti in labilnosti Avstro-Ogrske, ki je tu v diskusiji, primerno, da govorim o protiaustrijskih gibanjih, brez ozira na zelo velike razlike v značaju teh gibanj. — Ker vsega problema ni mogoče razumeti brez upoštevanja širšega okvira, naj opozorim tu najprej na nekaj splošnih momentov, medtem ko bom o vprašanih v zvezi z jugoslovanskim kongresom v Ljubljani in o teh vprašanih pri Slovencih govoril pozneje. Pri tem se opiram na izvajanja v knjigi »Nacionalni problemi v habsburški monarhiji«, kjer je mogoče najti podrobnejšo sliko in dokumentacijo.

Pri neugodnem razmerju sil, ki o njem govori dr. Kermauner, je treba seveda misliti na dejstvo, da je bila Avstro-Ogrska velesila, Srbija pa mala država. Pri tem pa vendar ne smemo pozabiti, da naziranje, po katerem je habsburška monarhija kot legitimistična mnogonacionalna država postala anahronizem in mora propasti, ni nastalo šele v času prve svetovne vojne, ampak že v predmarčni dobi in je nato imelo svoje pristaše ves čas do njenega propada. Konkretni politični položaj se je seveda spreminjal; prvič je bilo vprašanje razpada monarhije aktualno v letih revolucije 1848-49; z zmago reakcije je postalo to vprašanje trenutno neaktualno; po porazu leta 1859 nastane doba notranjih in zunanjih kriz in tedaj se mnogo razpravlja o propadu monarhije, prav posebno pa v dobi med 1866 in 1871, ki nas tu posebej zanima; po letu 1871 nastane doba nove začasne stabilizacije; od Badenijeve krize leta 1897 in posebno od ogrske krize leta 1905 je pa vprašanje razpada monarhije takorekoč na dnevnem redu avstrijske in evropske politike. V zvezi s tem je razumljivo, da so se v dobah kriz okrepile radikalnejše struje, v dobah stabilizacije pa oportunistične smeri, vendar pa brez radikalnih smeri ni bila nobena doba po letu 1848.

Trditev, da v narodnostni politiki meščanstva v Avstro-Ogrski ni bilo pogojev za radikalnejše struje, postane nerazumljiva, če pomislimo na to, da ima velikonemški republikanski program dunajske revolucije oktobra 1848 tudi pozneje svoje pristaše, če se spomnimo na poznejšo zmago nemškega nacionalizma nad nemškim liberalizmom pri nemškem meščanstvu, na madžarsko revolucijo 1848-49 in na globoke korenine, ki jih ima pri Madžarih ves čas in posebno v zadnjih desetletjih kossuthovstvo, na razvoj italijanskega in romunskega iredentizma in na nekatere struje pri Slovanih. Dr. Kermauner omenja izrecno razen jugoslovanskih narodov le še Čeha, vendar pa prezre ne samo odkrito protiaustrijske akcije pri Čehih prej in kasneje (češki radikalci leta 1849, protiaustrijske struje v zadnjih desetletjih pred prvo svetovno vojno), ampak tudi Fričeve akcije v od njega obravnavanem razdobju. Razen tega obstoje pa tudi med strujami pri vseh narodih v monarhiji, ki niso principiarno protiaustrijske, velike razlike v odnosu do monarhije, česar se bom dotaknil še kasneje.

Tu naj se dotaknem še vprašanja »želja« v politični zgodovini, pri čemer nočem izhajati od dr. Kermaunerjeve ne povsem logične formulacije, da **poleg želja tudi** objektivni pogoji **sousmerjajo** dejavnost politikov in da jih je **zato** mogoče ocenjevati **le** po dejanski politiki, ne pa po željah, ampak od bolj precizne formulacije, da so važni le tisti notranji nagibi, ki so vodili do dejavnosti. Gotovo je, da želje, ki res niso vodile do nikake dejavnosti, tudi niso zapustile sledov v zgodovinskih virih in jih zgodovinar sploh ne more ugotoviti. Napačno je tudi, če zgodovinar gradi na željah, izraženih »ob kavi in vinu«, medtem ko dejansko politika istih osebnosti nima s temi željami nič opraviti, čeprav je celo tu mogoče, da take »želje« očetov postanejo pri sinovih princip politične akcije. Poudariti je pa treba, da mora zgodovinar študirati tudi politične nazore, ki so le prav malo vplivali na politično življenje dobe, ko so nastali, so pa važni kot izhodišče političnih gibanj v poznejših dobah. Osnov-

no je pa brez dvoma odkrivanje notranjih nagibov, ki so vodili do politične dejavnosti, kar pa ni vedno enostavna stvar. Tako zahteva n. pr. linški program nemških nacionalcev l. 1882 personalno unijo Cislitvanije z Ogrsko, odcepitev Galicije in Dalmacije od Cislitvanije, za vso preostalo Cislitvanijo, ki bi imela potem nemško večino prebivalstva, pa dominacijo Nemcev in nemščine, razen tega pa predvidevajo razni programi nemških nacionalcev zbližanje med to Cislitvanijo in Nemčijo v gospodarstvu, zakonodaji itd.; zgodovinar ugotavlja, da dobe te zahteve svoj pravi smisel samo, če suponiramo za njimi neizraženi končni cilj priključitve glavnega dela Cislitvanije Nemčiji, česar pa nemški nacionalci niso javno povedali, ker so se hoteli izogniti takemu javnemu radikalizmu in ker so si hoteli zagotoviti možnosti za še legalno agitacijo. Madžarsko kossuthovstvo in gibanje za neodvisnost je oficialno zahtevalo le personalno unijo ali celo samo posebno vojsko ali carinsko zemlje, vsi so pa vedeli, da se potem ne bo ustavilo pred vprašanji zunanje politike in dinastije, ker je njegov resnični cilj neodvisna Madžarska. V nekaterih primerih pa vprašanja notranjih nagibov, ki tiče za konkretno politiko, ni tako lahko rešiti.

Tudi če hoče dr. Kermauner omejiti svojo tezo o neeksistenci protiavstrijskih gibanj na jugoslovanske narode v habsburški monarhiji, se z njegovo v tako absolutni obliki izrečeno tezo ne morem strinjati že na podlagi dejstev, ki niso v neposredni zvezi s problemi okrog jugoslovanskega kongresa leta 1870. Že v predmarčni dobi obstoji akcija poljske emigracije za jugoslovansko državo iz jugoslovanskih turških in avstrijskih pokrajin (vendar še brez slovenskih dežel) okrog Srbije kot jedra, ki pri njej sodelujejo tudi nekateri Hrvati, čeprav ta akcija še nima večjega političnega pomena. V letu 1849, ko postanejo že jasni cilji zmagovite avstrijske reakcije, poskušajo hrvatski in srbski demokrati priti do sodelovanja z Madžari. Tkalčeva brošura iz leta 1853 in njegova akcija v letu 1866 imata protiavstrijski značaj. Dr. Kermauner omenja samo, da je bilo sklicevanje na hrvatsko državno pravo včasih silno radikalen protest proti neenakopravnosti hrvatskega naroda; tu bi bilo potrebno dodati, da moramo tudi hrvatskemu pravaštvu v prvih desetletjih njegovega obstoja — čeprav ni priznavalo eksistence slovenskega naroda in je imelo Srbe za pravoslavne Hrvate, kolikor jim ni dajalo še drugačne oznake — priznati, da je bilo le formalno za personalno unijo Hrvatske z Ogrsko in Avstrijo, v resnici je imelo pa protiavstrijski značaj, iskalo stikov z Rusijo, Napoleonom III., Italijo in poljsko emigracijo in da je prišlo prav v letu 1871 celo do vstaj v Rakovici. Tudi politiko »novega kurza«, ki sta z njo začela dr. Trumbić in Supilo v začetku 20. stoletja, t. j. politiko sodelovanja Hrvatov in Srbov z madžarsko opozicijo in Italijo, moremo razumeti le, če imamo pred očmi kot njen končni cilj propad Avstro-Ogrske. Vse te iniciative so seveda prihajale od Hrvatov in prečanskih Srbov; glede politike same Srbije je sigurno, da je bila ona predvsem protiturška in da je bila rezervirana do protiavstrijskih tendenc, ki so prihajale iz habsburških pokrajin, ker je bila to pač politika države, ki je mogla

obstajati sama zase in je mogla pri kombinacijah proti tako močnemu nasprotniku tudi propasti, vendar pa tudi tej politiki niso bile protiaustrijske tendence vedno tuje.

IV

Pri oznaki srbskih in hrvatskih stališč v diskusijah okrog ljubljanskega kongresa pri dr. Kermaunerju vzbuja pozornost nejasnost v sodbi o Svetozaru Miletiću. On na eni strani trdi, da Miletić in Ujedinjena omladina srpska nista imela nobenih protiaustrijskih, ampak samo protiturške cilje, da Miletić ni bil revolucionar, da pri Srbih v habsburški monarhiji ni bilo nikakega protiaustrijskega revolucionarstva in da tudi iz Srbije ni izhajala nikaka revolucionarna dejavnost proti habsburški monarhiji. Na drugi strani pa priznava, da je Miletić sovražnik Avstrije in da je pričakoval njeno katastrofo prav kmalu ter v celoti sprejema mojo tezo, da je pričakoval to katastrofo od Prusije in da je na tem gradil svoj tezo, da bi se morali tedaj osvoboditi in združiti Srbi in Hrvati habsburške monarhije. Pri vsem tem je seveda res, da Miletić razlikuje dvojno politiko, dnevno politiko, t. j. boj za združitev Hrvatske, Slavonije in Dalmacije, za Zedinjeno Slovenijo in v smislu bečkereškega programa za arondiranje Bačke in Banata v enoto s srbskim uradnim jezikom (ne da bi to enoto imenoval Vojvodino), in politiko bodočnosti, ki je treba zanjo narod duhovno in moralno pripravljati in ki je odvisna od svetovnih dogodkov. Toda iz tega ne sledi, da moremo to drugo politiko, ki je izrazito protiaustrijska, enostavno eliminirati iz njegovega udejstvovanja. Tega nam ne dovoljuje niti dejstvo, da se Miletić zaveda, da Avstro-Ogrske ne morejo uničiti Srbi in Hrvati sami, da je za to potreben močnejši nasprotnik. Če se ozremo za trenutek na celotno Miletićevo politiko, je značilna njegova tudi od dr. Kermaunerja citirana izjava, da se je on po 1860 zavzemal za sodelovanje z Madžari sicer tudi zato, ker je upal, da bodo Madžari postali bolj pravični, še bolj pa zato, ker se je s tem slabila Avstrija; ker je bilo to v času, ko je Schmerling hotel pridobiti Srbe in se je za tako sodelovanje zavzemala tudi močna stranka med Srbi, je to dokaz, da »žele« vendar vplivajo na konkretno politiko. Omenil sem že stališče Miletića in Vladimira Jovanovića med vojno 1866 ter njuno kasnejše obsojanje nove zunanje politike Srbije. V zvezi s tem nam postane Miletićevo stališče v diskusijah ob ljubljanskem kongresu bolj razumljivo. Pri tem je morda tudi on pri sodelovanju z Madžari v začetku mislil na Podonavsko konfederacijo kot na končni cilj, sigurno pa je, da po izkušnjah po zmagi dualizma na to ne misli več; v člankih ob ljubljanskem kongresu se odreka konfederacije z Madžari, ki bodo spoznali nujnost sodelovanja šele tedaj, ko bo prepozno, in predvideva boj s Turki in Madžari, a ne obenem še z Nemci.¹⁹ Miletić je absolutno za enotnost Srbov in Hrvatov, nasprotuje pa sodelovanju s Slovenci »v izrednih okoliščinah« in sicer samo zato, ker tako zelo verjame in želi, da bi Prusija prav kmalu uničila Avstrijo, in ker noče priti tedaj v konflikt še z Veliko Nemčijo, ampak prepušča priključitev Slovencev Jugoslaviji šele poznejšemu konfliktu vsega slovanstva, t. j. Rusije, z Veliko Nemčijo. Kljub takemu stališču do

Slovencev pa ne moremo odrekati Miletičevi politiki »v izrednih okoliščinah«, ki je bistven sestavni del njegove politike, njenega protiaustrijsstva, prav tako kakor ga ne moremo odrekati tedanjemu pravaštvu in drugim že omenjenim gibanjem.

Ozadja srbskih in hrvatskih stališč v diskusijah okrog ljubljanskega kongresa bi bilo potrebno še pojasniti v zvezi s širšimi političnimi problemi. Vendar pa je že danes mogoče trditi, da ne drži teza, po kateri je bila tedanja srbska politika v celoti protiaustrijska, hrvatski in slovenski načrti so se pa vsi gibal v mejah Avstrije, prav tako pa tudi ne teza, da je bilo ozadje vseh sporov vprašanje, kdo bo »kristalizacijsko zrno« za združitev Jugoslovanov, Srbija ali Hrvatska. Pri Srbih je bil sicer Svetozar Miletić (po Jurčiču) »prvi mož« in je imel mnogo vpliva na mladino. M. Polit-Desančić ne pove svojega mnenja o konkretni poti, ki jo predlaga Miletić, vendar se pa tudi on bori proti iluzijam avstroslavizma. Tudi Laza Kostić se ne izraža o Miletičevih konkretnih predlogih, vendar pa ni nobenih dokazov, da bi se ne strinjal z njegovim protiaustrijskim stališčem.²⁰ Ne smemo pa teh stališč označiti kot stališče vseh vojvodinskih Srbov.²¹ Predvsem je pa treba upoštevati, da politika uradne Srbije v letih 1868, 1869 in 1870 nima prav nič opraviti s temi načrti. Na drugi strani je pa, kakor sem že omenil, v zvezi s temi načrti vsaj v letih 1866 in 1867 narodna stranka na Hrvatskem s Strossmayerjem na čelu. Pri vsem tem je seveda jasno, da se lastne iniciative te akcije, pri katerih se ne čaka na evropske zaplete, ki jih bodo povzročili drugi, ne vrte okrog upora v habsburški monarhiji, ampak okrog Bosne, kjer se hoče doseči priključitev Srbiji in prekrižati načrte avstrijske politike. Akcije te vrste se ne pripravljajo samo v Srbiji, ampak tudi na Hrvatskem; tajnemu odboru s tem namenom v Zagrebu predseduje prav Matija Mrazović.²² Te akcije moremo pravilno razumeti le, če upoštevamo, da je tedaj še obstajala Vojna krajina; vse protiaustrijske akcije so že od načrtov poljske emigracije v predmarčni dobi mislile na to, da bi z nacionalno agitacijo pridobile graničarje; iz Vojne krajine izhajajo Orešković ter mnogi drugi in načrti te vrste so prenehali šele, ko se je Andrassyju posrečilo v hudem boju z avstrijskimi vojaškimi krogi, ki so seveda temu nasprotovali iz čisto drugačnih motivov, doseči demilitarizacijo Vojne krajine.²³ Leta 1870 je pa položaj tudi na Hrvatskem že drugačen; po podatkih pri Prijatelju in Kermaunerju ne more biti dvoma, da si je Mrazović zamislil zedinjenje Hrvatske in Slovenije najprej v obliki nekega subdualizma v ogrski državni polovici in da je pozneje vsaj v svojih javnih člankih izražal vero v obstoj habsburške monarhije in celo v njeno pravičnost; to je pač etapa na poti, na kateri je postal nekaj časa kasneje pristaš

¹⁹ Članek »Slovenija«, Izbrani članci... str. 168; članek »Jedinstvo Južnih Slavena«, prav tam, str. 175, 177; članek »Još jedanput o jedinstvu Južnih Slavena«, prav tam, str. 188.

²⁰ Potrebno bi bilo kontrolirati podatke o njegovi akciji 1871 in 1872, ki jih navaja J. Škerlić, o. d., str. 104-105.

²¹ Prim. K. Milutinović, Problematika ljubljanskog jugoslovenskog programa 1870 kod Srba i Hrvata, ZC X-XI, 1956-57, str. 168, 175 isl.

²² V. V. Vučković, Ristić, Strossmayer i Wagnerova afera (1870), n. o. m., str. 25-26.

revidirane ogrsko-hrvatske nagodbe. Vendar pa tedaj govori proti tezi o »kristalizacijskem zrnu« dejstvo, da Strossmayer, tedaj še odločujoča osebnost narodne stranke, ne sprejme avstrijske Wagnerjeve ponudbe za sodelovanje Hrvatov v avstrijski akciji za Bosno, in da stoji na stališču, da naj Bosna pripade Srbiji.²⁴ Oportunizem pa postaja kljub Strossmayerju in Miletiću vedno močnejši tako pri Hrvatih kakor tudi pri vojvodinskih Srbih in tudi uradna politika Srbije, ki postane nekako od 1871 rusofilska, izraža sicer simpatije za boje, ki jih vodijo avstrijski Jugoslovani v svojem državnem okviru, za tem pa ne stoje nikaki protiaustrijski načrti.

V.

V razpravi dr. Kermaunerja je nekaj splošnih tez o slovenski politični zgodovini XIX. stoletja, ki ne spadajo v problematiko ljubljanskega kongresa l. 1870 v ožjem smislu besede in ki jim moram dodati nekaj kritičnih opomb. Sem spada najprej izraz legitimizem, ki zanj dr. Kermauner misli, da je prešel od dr. Radojčiča preko Prijateljve šole v vsakdanjo rabo; tu se na eni strani zdi, da bi hotel dr. Kermauner ta izraz in ta pojem sploh izločiti iz slovenske politične zgodovine, ko ironično trdi, da je to »preciznejše« poimenovanje za Radojčičevo »avstrijanstvo«; na drugi strani se pa zdi, da ta pojem v določeni meri vendar priznava, ko trdi, da ni nujno legitimizem vse, ker se danes tako označuje, in da vse avstroslovanske politike in posebno programa Zedinjene Slovenije ni mogoče označevati kot legitimizem. Druga njegova splošna teza je, da se nacionalna politika mladoslovencev ni v ničemer razlikovala od nacionalne politike staroslovencev; različna mera spoštljivosti do izročenega državnega reda je po njegovem mnenju nekaj, kar ni potrebno dokazovati nikomur, vendar pa to ni prav nič vplivalo na politiko, ki je bila pri obeh frakcijah isti avstroslavizem. Tako reducira dr. Kermauner vso tedanjo narodno politiko pri Slovencih na skupni imenovalec avstroslavizma, ki je po njem konservativen in celo črno-rumen, razlaga ga izključno s tem, da iz obstoječega državnega okvira ni bilo mogoče kar enostavno izstopiti, in pa s tem, da je bila Avstrija v primeri s prusko nevarnostjo manjše zlo, negira pa, da bi se tedaj uveljavile protiaustrijske tendence v kakršnikoli obliki. Končno dr. Kermauner trdi, da je bil ves slovenski liberalizem do konca 19. stoletja rusofilski in da ne drži teza, da bi slovenske liberalce njihov liberalizem oviral v njihovih simpatijah do carske Rusije, ker obstoji za to

²³ V. V. Vučković Nacionalno-revolucionarna akcija Srbije u Vojnoj granici, c. o. m. Za Andrassyja E. Wertheimer, Graf Julius Andrassy, sein Leben und seine Zeit, I, Stuttgart 1910, str. 393-412.

²⁴ V. V. Vučković, Ristić ..., n. o. m., str. 28-32, 38-45.

tezo le en sam in zelo omejen primer pri Celestinu; to rusofilstvo pa po njegovem mnenju ne govori proti njegovi glavni tezi, ker je tudi skrajno rusofilstvo pri slovenskih liberalcih do leta 1914 le »dopolnilo« njihovega avstroslavizma.

Kar se tiče izraza legitimizem, je popolnoma odveč, če poskuša dr. Kermauner dognati, da je ta izraz od dr. Radojčičeve razprave leta 1928 preko mene prišel v splošno rabo v slovenski historiografiji; gre namreč

za enega najbolj običajnih terminov, ki se že davno uporabljajo v politični zgodovini XIX. stoletja, in jaz sam se sicer spominjam, da sem o legitimizmu pri Slovencih nekoč diskutiral z dr. Lončarjem, ne bi pa mogel reči, kdaj sem prvič srečal ta izraz, kar se je pač moglo zgoditi kjerkoli. Ker je pa menda res, da se je ta izraz udomačil pri slovenskih piscih od moje razprave »Narodnost in politika pri Slovencih«, naj tu vendar še enkrat povem, kaj ta izraz pomeni. Legitimizem je v Evropi po dunajskem kongresu ideologija tistih, ki branijo obstoječe države in njihove državne oblike, kar pomeni konkretno navadno obrambo absolutne monarhije, modificirane kvečjem ponekod z avtonomijami, ki se morejo sklicevati na stare privilegije; legitimisti navadno trdijo, da je obstoječa oblast božjega izvora. Legitimizem ni mrtev, ko se po meščanskih revolucijah uveljavijo ustavne monarhije in včasih celo republike; on živi dalje n. pr. v konservativnih političnih strankah, ki se v novi situaciji, za katero se konservativci niso borili in jo navadno tudi zdaj načelno obsojajo, odločijo za to, da izrabijo nove možnosti in se udeležujejo političnega življenja; tak primer so francoski legitimisti po letu 1814 ali pruski konservativci po letu 1848.²⁵ V Avstriji je bil legitimizem oficialna ideologija tako predmarčnega sistema kakor tudi Bachovega absolutizma, pa tudi še oktobrške diplome, kasneje je pa bil v določeni meri ideologija konservativnih političnih strank, izven strank je pa značilen posebno za »štiri stebre monarhije«, za plemstvo, birokracijo, cerkev in armado, in za njihov vpliv na prebivalstvo, n. pr. konservativne kmete in na vojake, kolikor je seveda tem »stebrom« na prvem mestu zvestoba cesarju, ustavna in nacionalna vprašanja pa postranska stvar, in kolikor niso že razkrojeni po nacionalizmu posameznih narodov; reči moremo, da so bili prav legitimisti brezpogojni pristaši obstanka monarhije.²⁶ Legitimizem obstoji pri različnih narodih monarhije; on je brez dvoma prvotna ideologija Rajačiča, a tudi ideologija vseh tistih hrvatskih in srbskih graničarskih in poznejših oficirjev in vojakov vse do Borojevića, ki jim je bila zvestoba do vladarja osnovna zapoved (»befel je befel«). Kar se tiče Slovencev, velja za mojo razpravo »Narodnost in politika pri Slovencih« uvodna pripomba, da je napisana na podlagi skromnih virov in literature in da smatram rešitev nekaterih problemov za provizorno, danes bi marsikaj formuliral drugače, vendar pa vztrajam tudi danes na trditvah, ki sem jih tedaj napisal o Slomšku in o Mahničju in ki slone na podrobnejših neobjavljenih študijah.²⁷ Pri Slomšku se nacionalna zavest omejuje izrazito na kulturno področje, na skrb za literaturo, medtem ko je v politiki brezpogojen pristaš avstrijske monarhije; Mahnič pa je hotel med Slovenci celo obnoviti legitimizem. Če upoštevamo še veliki vpliv, ki sta ga imela oba, moramo priti kljub temu, da legitimizma ne moremo označiti kot ideologijo vsega slovenskega konservativnega tabora, do rezultata, da ga ne moremo enostavno črtati iz slovenske politične zgodovine avstrijske dobe.

²⁵ Fr. Zwitter, *Narodnost in politika pri Slovencih*, n. o. m., str. 34, 40-41.

²⁶ O tem sem pisal v *Problèmes nationaux...*, str. 40, 78, 146; slov. izdaja *Nacionalni problemi...*, st. 58, 107-108, 206.

Na drugi strani je pa res, da ni legitimizem vse, kar se danes označuje kot legitimizem. Popolnoma jasno je, da se program Zedinjene Slovenije sklicuje na naravno pravo vsakega naroda in da nima prav nič opraviti z legitimizmom, tudi če se Zedinjena Slovenija zamišlja kot avtonomna pokrajina v okviru federalistične Avstrije. Kar se tiče avstroslavizma, sem že v razpravi »Narodnost in politika pri Slovencih« postavil antitezo med Avstrijo kot legitimistično monarhijo in med programom slovanskih in tudi slovenskih liberalcev o Avstriji kot federaciji narodov; v knjigi o nacionalnih problemih v habsburški monarhiji sem razlikoval med avstroslavizmom v najširšem smislu besede, t. j. vdanostjo Slovanov kot Slovanov vladarju, avstroslavizmom, ki pričakuje od Avstrije več skrbi za slovanske jezike, in avstroslavizmom, ki hoče spremeniti obstoječe politične uredbe v federalističnem smislu; za ta zadnji avstroslavizem je mogoče reči, da ne le ni nujno legitimističen, ampak legitimizem naravnost izključuje.²⁸ Res pa je, da pri nas nekateri avtorji v svoji gorečnosti označujejo kot legitimista vsakogar, kdor iz katerihkoli vzrokov ni nasprotoval obstoju Avstrije; tako trdi n. pr. dr. S. Vilfan za Avstrijo vsevprek, da »so bili programi različnih strank za ustavno ureditev habsburške monarhije po svoji ogromni večini legitimistični, sloneči na neke vrste avstrijskem patriotizmu, ki se je izražal v priznavanju monarha in lojalnosti do njega«, spravi v ta okvir češke in nemške stranke, program Zedinjene Slovenije in v glavnem tudi jugoslovansko idejo ter mu je majniška deklaracija izraz »habsburškega dinastičnega legitimizma«.²⁹ Brez ozira na to, da je bil tudi mnogim strankam, ki niso bile proti obstoju Avstrije, tuj vsak avstrijski patriotizem, ostaja glavni pomislek: kdor bo razumel izraz legitimizem tako, kakor se on uporablja v zgodovinski znanosti, bo moral razumeti citirana mesta tako, da so bili programi teh strank za ustavno ureditev pravzaprav proti ustavni ureditvi in da so se te stranke, programi itd. zavzemali za Avstrijo kot absolutno monarhijo.

Proti trditvi dr. Kermaunerja, da se nacionalna politika mladoslovencev ni v ničemer razlikovala od nacionalne politike staroslovencev, postavljam tezo, da sta se obe struji v tedaj formalno še ne razcepljenem slovenskem narodnem taboru razlikovali predvsem po svoji nacionalni politiki; mladoslovenci si prizadevajo, da bi dali nacionalni politiki bolj

²⁷ Narodnost in politika..., n. o. m., str. 37-40, 41-43. Pri Slomšku je treba upoštevati predvsem njegove spise, korespondenco in rokopise; kar se tiče del o njem, je za naše vprašanje najstarejša Kosarjeva biografija (**Fr. Kosar**, Anton Martin Slomšek, Fürst-Bischof von Lavant, Maribor 1863) bližja resnici kakor pa kasnejši deli Medveda in Kovačiča (**A. Medved**, Knezoškof lavantinski Anton Martin Slomšek, Celovec 1900; **Fr. Kovačič**, Anton Martin Slomšek, I-II, Celje 1934-35), kjer so ta vprašanja bolj zabrisana.

²⁸ Narodnost in politika..., n. o. m., str. 46, 53; Problèmes nationaux..., str. 53-54; Nacionalni problemi..., str. 73-74.

²⁹ **S. Vilfan**, Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije, Lj. 1961, str. 431, 464. Rokopis te knjige sem sicer bral in dal k njemu svoje pripombe, kakor je razvidno iz predgovora, vendar pa ne končne redakcije, ki vsebuje tudi citirana mesta.

radikalen značaj, prav zaradi tega se pa izogibajo dolgo časa poudarjanju razlike v svetovnonazorskih in drugih vprašanjih. Potrebno je seveda ugotoviti kronološki okvir veljavnosti te teze; zaključek bi bil podan s formalnim razcepom med obema strujama leta 1873, težje je pa tu vprašanje začetka. Po Prijateljevi koncepciji, ki je izražena že v naslovih njegovega dela, je doba do 1868 doba staroslovenstva, ko se po prvih znakih liberalizma uveljavi čisto konservativno vodstvo; ta doba se pa konča, ko nastopi prva mladoslovenska generacija. Mislim, da te trditve vsaj za politično zgodovino ni več mogoče vzdrževati. Slovenski liberalizem se pojavlja že leta 1848 in list »Slovenija« (1848—50) je njegovo glasilo, ki se po svoji smeri ne razlikuje bistveno od sodobnih listov, ki veljajo danes pri Hrvatih in Čehih za glasila leveice; tudi pozneje v slovenskem narodnem gibanju stalno sodelujejo slovenski liberalci. Kar se tiče slovenskega narodnega programa v letu 1848, dr. Kermauner upravičeno kritizira dr. N. Radojčiča, da vidi tedaj pri Slovencih le program Bleiweisovih Novic, ne pa programa Zedinjene Slovenije; a prav ta argument govori proti njegovi tezi, saj je danes že dognano, da je program Zedinjene Slovenije kot avtonomne pokrajine, čeprav v mejah Avstrije, in akcija za bojkot volitev v Frankfurt delo tedanjih slovenskih liberalcev, medtem ko so bili konservativci v začetku vsemu temu nasprotni ali pa vsaj indiferentni.³⁰ Odgovor na vse vprašanje je sicer otežkočen zaradi tega, ker je dal Prijatelj sicer nekaj drobcev za politične nazore staroslovencev, njihovega političnega »duševnega obraza« v poglavljenem smislu pa ni podal niti on niti kdo drugi; po vsem, kar vemo doslej, bi pa mogli reči, da so staroslovenci imeli v začetku narodnost le za kulturno vprašanje, pri Slomšku celo v romantičnem smislu, da je nacionalno le tisto, kar je konservativno. V politiki pa v dobah predmarčnega in Bachovega absolutizma niso imeli ničesar proti režimu, v dobah ustave po 1848 in zopet po 1861 so se pa zavzemali le za pravice slovenskega jezika v šolah in javnem življenju sploh, medtem ko jim je bil vsak drugačen program preradikalen.³¹

Za šestdeseta in začetek sedemdesetih let XIX. stoletja je znano, da sta tedaj historično plemstvo Češke (Clam-Martinic) in fevdalno-klerikalni tabor pri avstrijskih Nemcih na stališču avtonomije posameznih historičnih dežel in skupin dežel, da sta pripravljena v tem okviru priznati določene pravice tudi posameznim jezikom, da sta pa absolutno proti vsem avtonomijam na podlagi etničnih enot, ker vidita v tem začetek konca Avstrije. Znan je po Lončarju in Prijatelju tudi razvoj slovenskih narod-

³⁰ Prim. mojo oceno J. Malove Zgodovine slovenskega naroda, Glasnik Muz. dr. za Slovenijo XXII, 1941, str. 97—98; Bleiweis se je udeležil volitev za Frankfurt (V. Melik, Frankfurtske volitve 1848 na Slovenskem, ZC II/III, 1948—49, str. 118—119).

³¹ Prim. Bleweisovo izjavo pri Prijatelju, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina II, str. 52; na fragmentarnost Prijateljevega teksta v tem oziru sem opozoril v oceni Prijatelja, n. o. m., str. 157—158, za celotni problem gledanja staroslovencev na narodnost sem pa podal nekaj misli v razpravi Narodnost in politika pri Slovencih, n. o. m., str. 33 sl.

nostnih programov v tem razdobju: v začetku se postavljajo le zahteve glede na pravice jezika in prevladuje prizadevanje prilagoditi slovenske zahteve programu »historično-političnih individualnosti«, vendar se pa ves čas oglašajo tudi liberalci z zahtevo po Zedinjeni Sloveniji; po letu 1866 postajajo vedno močnejše zahteve po etnični slovenski in celo jugoslovanski enoti, iniciativo pri zahtevi po Zedinjeni Sloveniji in taborskem gibanju imajo liberalni mladoslovenci, staroslovenci se pa najprej obotavljajo in potem pridružijo, tako da postane ta program za nekaj let res program vsega slovenskega gibanja; že 1872 pa staroslovenci spet pristanejo na program avstrijske pravne stranke o avtonomiji historičnih dežel in določenih pravicah jezikov v njih, medtem ko jih mladoslovenci kritizirajo in še nekaj časa vztrajajo na programu Zedinjene Slovenije. Vprašanje je le, če so bili razlogi naslanjanja na programe historično-političnih individualnosti pri staroslovenih (pri mladoslovenih je stvar jasna) le taktični, t. j. v tem, da so bili ti programi v primeri s stališčem nemških liberalcev manjše zlo in da je izgledalo, da imajo več izgledov na uspeh, ali pa tudi načelni, t. j. strah pred radikalnejšim uveljavljanjem narodnostnega načela in simpatija za avstrijski konservativni tabor; na vsak način niso ob razkolu leta 1873 staroslovenci zagovarjali svoje stališče le s taktičnimi razlogi, ampak tudi z nevarnostjo, ki jo nacionalno načelo predstavlja za Avstrijo.³² Zato mislim, da je slovenski liberalizem v prvem četrtstoletju svojega obstoja vendar izvršil nalogo, da je vplival na slovensko nacionalno gibanje v smeri večje radikalnosti; čeprav je res, da se pozneje nacionalna politika liberalcev često ni razlikovala od nacionalne politike konservativcev.³³

Drugo vprašanje je seveda, ali se v tem zgodnjem slovenskem liberalizmu že pojavljajo protiavstrijske tendence. Do akcij s konkretnim političnim ciljem seveda ni prišlo, vendar pa zaradi tega ne izgubi pomena vprašanje, kaj so tedanji slovenski liberalci mislili o Avstriji. Pri liberalcih drugih slovanskih narodov v habsburški monarhiji, ki so bili vsaj do neke mere v podobnem položaju (Hrvatih, Srbih, Čehih in Slovakih), moremo v tem oziru razlikovati več faz: leta 1848 so iskreni pristaši avstroslavizma, preureditve Avstrije v federacijo enakopravnih narodov; od 1849 se po spoznanju rezultata, ki je k njemu prispevala tudi njihova vera v novo Avstrijo, pojavlja sovraštvo do Avstrije, ki se more seveda v konkretni

³² **I. Prijatelj**, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina III, stran 355.

³³ Medtem ko I. Prijatelj to nacionalno stran mladoslovenske politike v nasprotju s staroslovenimi poudarja, čeprav jo omejuje preveč na dobo njegovega mladoslovenstva, D. Kermauner v svojih komentarjih k njegovemu delu omahuje; vztrajanje na zgodovinskopravnem stališču utemeljuje s tem, da bi Slovenci z naravnopravnim programom Zedinjene Slovenije ne našli zaveznikov (II, str. 570); misli, da so se Einspieler in slovenski Korošci izmikali narodnostnemu načelu zaradi težav delitve Koroške (II, 575—76); poudarja, da obstoji pri Einspielerju ideja zблиžanja Slovencev in konservativnih Nemcev (II, str. 600); priznava, da so bila ohranitev vere in zvestoba dinastiji specifično staroslovenska gesla (II, str. 601); odklanja kot naivno Prijateljevo razlago, da so se mladoslovenci bali, da bi s forsiranjem svobodomiselnosti gnali staroslovence v naročje avstrijski katoliški stranki (IV, str. 563); priznava pa, da pomenja njihov nastop narodnostnopolitično radikalizacijo (IV, 563—64).

politiki vedno manj izražati, in to razpoloženje se ohranja vso dobo Bachovega absolutizma; po obnovi ustavnega življenja prevladajo v prvi polovici šestdesetih let zopet kombinacije v okviru notranje politike monarhije, vendar pa avstroslavizem nima več intenzivnosti iz leta 1848 in se pojavljajo tudi že drugačne tendence; doba nekako med 1866 in 1871 je čas velikega vala protiaustrijskih razpoloženj, ki ga pa zavirajo oziri na realni politični položaj in pri Čehih tudi čisto računski premislek, da bi prišli po katastrofi Avstrije v še slabši položaj, t. j. pod Prusijo.³⁴ Mislim, da je bil ta razvoj tudi pri slovenskih liberalcih podoben. V letu 1848 so oni pač iskreno brez vseh rezerv za federalistično Avstrijo. Za dobo Bachovega absolutizma sem v knjigi o nacionalnih problemih napisal, da mladi slovenski liberalci tedaj sovražijo Avstrijo, čeprav nimajo jasne perspektive in konkretnega programa za akcijo in se morajo v praksi omejiti na kulturno delo; v opombi v slovenski izdaji sem opozoril, da poznamo o tem doslej le posameznosti in da še nimamo študije, ki bi to osvetlila v celoti.³⁵ Dejansko to vprašanje ni osvetljeno niti za to dobo niti za prva šestdeseta leta, deloma pač tudi zato, ker je Prijatelj pri vseh svojih zaslugah vendar preveč poudarjal nastop prve mladostslovenske generacije šele ob koncu šestdesetih let; v tej zvezi je gotovo poučna dr. Kermaunerjeva ugotovitev, da začetnik rusofilске politične ideologije pri Slovencih ni bil pripadnik te generacije Celestin, ampak od njega 13 let starejši Gregor Blaž, rojen l. 1830; prepričan sem, da bodo nova raziskovanja privedla še do drugih podobnih rezultatov.³⁶ Za dobo po 1866 pa moremo sklepati že iz dosedanjih ugotovitev, ki slone v glavnem še vedno na že v uvodu omenjeni Prijateljevi študiji, da stališče slovenskih liberalcev v tem oziru ni bilo bistveno drugačno kakor istodobno stališče drugih slovanskih in posebno čeških liberalcev.

Kar se tiče rusofilstva, bi moral dr. Kermauner na vsak način bolj jasno in izčrpno povedati, kaj si predstavlja, ko trdi, da je bilo pri Slovencih tudi skrajno rusofilstvo do leta 1914 le »dopolnilo«³⁷ njihovega avstroslavizma. Kar se pa tiče njegove teze, da je bil ves slovenski liberalizem do konca 19. stoletja rusofilski in da zato ne drži Prijateljeva teza, ki sem jo prevzel tudi jaz, da so bili slovenski liberalci razočarani nad carsko Rusijo (pač zato, ker so bili liberalci, in pa zato, ker med Rusi razen pri nevpplivnih slavjanofilih niso našli mnogo interesa za avstrijske Slovane), ker obstoji po dr. Kermaunerju za to tezo en sam in zelo omejen primer v Celestinovi knjigi o Rusiji iz leta 1875, mislim, da je potrebno v tem oziru razlikovati.³⁷ Neka vrsta slovanskega čustvovanja in s tem tudi rusofilstva je brez dvoma tipična ne samo za večino tedanjih slovenskih liberalcev, ampak tudi za Celestinovo knjigo in celo za vse slovensko nacionalno gibanje v XIX stoletju sploh. Tega splošnega čustvo-

³⁴ Ta shema, zasnovana na izvajanjih v knjigi Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, se v neki meri ujema z izvajanjem dr. Kermaunerja v opombah k Prijatelju, III, str. 501, samo da dr. Kermauner govori le o panslavizmu, medtem ko je bilo antiavstrijskih koncepcij več.

³⁵ Les problèmes nationaux..., str. 84; Nacionalni problemi..., str. 115, 123.

³⁶ D. Kermauner, Slovenski apostol rusofilstva pred stoletjem, NSdIX, 1961, str. 20—30, in razširjeni ponatis v izdaji Prijatelja, IV, str. 548—61.

vanja pa ne smemo identificirati s panslavizmom slavjanofilskega tipa, kakor ga predstavlja n. pr. od dr. Kermaunerja odkriti in obdelani Gregor Blaž; za ta panslavizem je značilno idealiziranje carske Rusije, ki po njem po osvoboditvi od tatarskih in od časa Petra I. prevzetih zapadnih, posebno nemških vplivov na podlagi domačega »mira« in »arteli« uspešno rešuje socialno vprašanje, pa tudi prepričanje o »gnilem« zapadu z zapadnim liberalizmom in socializmom vred, ki tega vprašanja ne more rešiti. Priznam, da so bili ti nazori med slovenskimi liberalci v drugi polovici XIX. stoletja zelo razširjeni, ne morem se pa strinjati z dr. Kermaunerjevo tezo, da je bila edina izjema od tega stališča med njimi Celestinova knjiga. Dr. Kermauner sam omenja Blaževe kritike Slovenskega Naroda zaradi pisanja o slovanskih zadevah, ki se z njimi ni strinjal, in posebej njegovo obsodbo frankofilstva dr. Zarnika, »dr. Valentina, Francoza iz Kravje doline«.³⁸ Posebno važno pa je, da dr. Kermauner sam opozarja na članke v Slovenskem Narodu v decembru 1870, verjetno izpod peresa Ferda Kočevarja, kjer se razlikuje med tako imenovanim panslavizmom kot idejo vseslovanske federacije, ki priznava pravico do svobode in samostojnosti vsem slovanskim narodom, tudi Poljakom, idejo, ki jo je prvi zastopal Hercen v svojem »Kolokolu«, in pa med panrusizmom, analognem panprusizmu, kot idejo, ki hoče zediniti vse Slovane v eno samo centralizirano državo, v kateri bi gospodaril ruski narod, kot idejo, ki jo propagirajo Katkov, njegove »Moskovskie vjedomosti« in slovanski dobrotvorni komiteji; dr. Kermauner sam opozarja, da je zaradi teh člankov Blaž nehal sodelovati pri Slovenskem Narodu.³⁹ Vprašanje odnosa mladoslovencev do carske Rusije je torej vendar precej komplicirano in morda bodo podrobnejša raziskovanja pokazala, da so bile njihove prve generacije v tem oziru bolj raznolike kakor pa kasnejši epigoni.

VI.

Ko prehajam konkretno na ljubljanski kongres, moram opozoriti, da je za njegovo razumevanje absolutno potrebno upoštevati prejšnji sestanek v Sisku z njegovo predzgodovino in epilogom vred. Vse to je v bistvu že obdelal dr. Prijatelj, nekaj dopolnil sta pa dala dr. K. Milutinović in dr. D. Kermauner, tako da se morem tu omejiti na to, da zaradi zveze opozorim na najvažnejše momente.⁴⁰ Sestanka 7. in 8. novembra so se udeležili politiki narodne stranke iz provincialne Hrvatske in Vojne krajine ter štirje Slovenci (Anton Tomšič in Davorin Trstenjak iz Štajerske, dr. Razlag in dr. Poklukar iz Ljubljane); politiki dalmatinske narodne stranke so bili vabljeni, pa niso prišli, Srbi so bili vabljeni preko dr. Subotića, ki se je pa opravičil. Inicijator je bil dr. Mrazović, povod so bile nemške zmage nad Francozi in nevarnost, da bi se v bodočnosti ekspanzija nove Nemčije usmerila na ozemlje habsburške monarhije; cilj je bil na eni strani

³⁷ Prim. dr. Kermaunerjeve opombe k izdaji Prijatelja, IV, str. 652—655.

³⁸ Slovenski apostol rusofilstva ..., n. o. m., str. 23—24, 27, 28; Prijatelj IV, str. 553, 557, 558; prim. str. 638.

³⁹ Prijatelj IV, str. 639—40.

združitev civilne Hrvatske, Vojne krajine, Reke in Dalmacije, na drugi strani združitev slovenskih pokrajin v Slovenijo, obenem pa združitev te Hrvatske-Slavonije-Dalmacije s Slovenijo v večjo enoto, ki bi bila avtonomen sestavni del ogrske polovice dualistične monarhije; ves program ostaja v okviru monarhije in celo dualizma, poudarja se njegov pozitivni pomen za monarhijo, pričakuje se, da mu bodo zaradi nevarnosti nemške ekspanzije odločujoči krogi v monarhiji naklonjeni, in upa se celo na naklonjenost Madžarov (Andrassyja). V tem smislu je formuliran projekt sklepov sestanka v Sisku, ki nam je dobro znan, ker se vsi trije glavni viri zanj, Tomšičevi pismi Jurčiču in dr. Vošnjaku in dr. Mrazovićevo pismo Dalmatincu Mihi Klaiću, med seboj vsebinsko ujemajo.⁴¹ Omeniti bi bilo kvečjemu še, da bi bila kompetenca te jugoslovanske enote v odnosu do Ogrske večja kakor avtonomija Hrvatske po nagodbi l. 1868, ker njen ban ne bi bil odvisen od ogrskega ministrskega predsednika, da bi bile medsebojne kompetence jugoslovanske enote in obeh njenih sestavnih delov stvar medsebojnega dogovora in da bi bila zagotovljena jezikovna in verska enakopravnost. Vsi ti sklepi so pa ostali projekt in niso bili objavljeni, tako da jih poznamo danes le po privatnih pismih in po vesteh, ki so o njih proniknile v liste tega časa; kot razlog za to navajajo viri pomisleke slovenskih udeležencev in sicer tako formalni pomislek, da se ti udeleženci niso čutili kompetentne za sklepanje o tako pomembnih stvareh, kakor tudi vsebinski pomislek, da niso bili navdušeni za združitev v okviru ogrske državne polovice; že po sestanku je tudi dr. Mrazović prišel na to, da se ne bi bilo oportuno že v naprej izražati za ogrsko državno polovico, ker bi s tem mogel okrepiti položaj tedanjega bana Raucha, njegovega glavnega nasprotnika; na vsak način se je še na sestanku sklenilo, da naj se o tem projektu še diskutira in potem odloča znova v Ljubljani 1. decembra.

Glede udeležbe na ljubljanskem kongresu kritizira dr. Kermanuer mene, da govorim o več srbskih udeležencih, medtem ko je bil v resnici navzoč le Laza Kostić, na splošno po kritizira, da se kongres označuje kot nekak kongres mladine ali liberalcev, medtem ko je bil to v resnici kongres zastopnikov hrvatske narodne stranke in obeh frakcij slovenske narodne stranke. Kar se tiče Srbov, naj opozorim, da celotnega seznama udeležencev kongresa ne sporoča noben vir in ga zato sploh ne poznamo, da tudi dr. Miletić v svojem drugem članku omenja, da so bili v Ljubljani »od strane Srbalja među ostalima Laza Kostić, ovogodišnji pretsednik Srpskog omladinskog odbora«, in da dr. K. Milutinović šteje med Srbe (pač po poročilu srbskega »Naroda«) zastopnike iz Vojne krajine Vukovića, Radulovića ter Gruborovića in druge;⁴² vprašanje enega ali več srbskih udeležencev se mi ne zdi važno, na vsak način pa tudi udeležbe Laze

⁴⁰ **I. Prijatelj**, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III, str. 184—198; **D. Kermauner** v svojih opombah, prav tam, str. 525—26; **K. Milutinović**, Problematika ljubljanskog jugoslovenskog programa..., n. o. m. str. 160—162.

⁴¹ **I. Prijatelj**, n. o. m. III, str. 190-92, 193-94; **Dr. Lončar**, Hrvaško državno pravo in Slovenci, Naši zapiski IX, 1912, str. 353—54; **K. Milutinović**, Problematika..., n. o. m., str. 160—61.

Kostića ne smemo zanemariti. Gotovo je, da sta se kongresa udeležili obe frakciji slovenske narodne stranke, da so »Novice«, dr. Bleiweis in dr. Costa branili njegovo izjavo proti nemškim polemikam in da so bili na kongresu staroslovenci celo bolj reprezentativno zastopani kakor pa mladoslovenci; o tem se je že tedaj pisalo v časopisju, vendar pa za naše vprašanje ni važno, ali gre pri tem za namerno zapostavljanje mladoslovencev s strani staroslovencev, kakor je mislil I. Prijatelj, ali so pa bili vzroki drugi, kakor misli dr. Kermauner.⁴³ To je bila pač doba, ko so se staroslovenci pridružili mladoslovenski iniciativi glede organiziranja taborov, ko kranjski deželni zbor izglasuje resolucijo za Zedinjeno Slovenijo in ko vlada med obema frakcijama sloga. Vendar bi pa jaz iz tega ne sklepal, da sta obe frakciji enako zainteresirani na jugoslovanskem vprašanju. Že Prijatelj opozarja, da je do 22. novembra 1870 o vsem pisal samo Slovenski Narod in da je ta list tega dne to izrečno poudaril, nato pa so 23. novembra prvič o tem pisale Bleiweisove Novice, kar je Slovenski Narod 29. novembra zabeležil kot »sledеče hladne vrste«.⁴⁴ Jaz bi tu opozoril še na dopis iz Dunaja v Slovenskem Narodu 1. XII. 1870 (verjetno Jurčičev), kjer se ob nekem Radicsevem članku, ki brani zgodovinsko pravo kranjske dežele, ugotavlja, da je boj proti centralizmu sicer pozitiven, da pa Slovenci zahtevajo »narodno pravo, katerega nam nobena zgodovina ne da, nego samo pravica samoodločbe narodov«, omenja vesti dunajskih listov, da kranjski staroslovenci niso za zedinjenje s Hrvati in da v Sisku ni bilo nobenega »veljavnega« Slovenca (k temu uredništvo pripominja, da sta bila v Sisku dva kranjska deželna poslanca), in končno izraža veselje, da so se Novice izrazile o tej akciji pozitivno, čeprav prekratko.⁴⁵ Končno omenjam, da Slovenski Narod 13. XII. 1870 v notici »Koroški Slovenci« navaja poročilo graške Tagespost iz Celovca, po kateri so pri posvetovanju koroških Slovencev bili prenapeteži brezpogojno za to, da se gre v Ljubljano, zmernejši pa so bili proti delitvi Koroške, in se je končno sklenilo, da nekateri gredo, a si nihče ni upal iti; uredništvo objavlja vest zato, da bi mogli koroški Slovenci to pojasniti. Dne 17. XII. 1870 objavlja Slovenski Narod dopis iz Celovca, da se slovensko politično društvo Trdnjava strinja z ljubljanskim programom, in obljublja se pojasnilo glede Tagespost, kjer je lažljivo vse; to pojasnilo pa ni nikdar izšlo.⁴⁶ Pri vsem tem gre seveda za trditve nemških političnih nasprotnikov, ki so deloma ali v celoti neresnične; vendar je pa značilno, kje domnevajo politični nasprotniki šibko stran vse akcije.

Glede samega stališča kongresa moremo reči, suponirajoč, da že samo sklicanje kongresa predpostavlja izjavo o edinstvu Južnih Slovanov tudi v političnem oziru, da so bile pred njim čisto teoretsko štiri možnosti konkretnega političnega programa. Mogel se je izraziti za avtonomno enoto Jugoslovanov iz habsburške monarhije v okviru ogrske državne polovice

⁴² Sv. Miletic, Izabrani članci, str. 171; K. Milutinović, Problematika..., n. o. m., str. 164.

⁴³ I. Prijatelj, n. o. m., III, str. 203—204; D. Kermauner v svojih opombah prav tam, IV, str. 571—77.

⁴⁴ I. Prijatelj, n. o. m., III, str. 200—201.

⁴⁵ Slovenski Narod 1. XII. 1870, št. 140.

ob ohranitvi dualističnega sistema; mogel se je izraziti za tako enoto v okviru avstrijske državne polovice dualistične monarhije; mogel bi biti za tako enoto izven obeh državnih polovic, vendar še v okviru na federalističnem principu reorganizirane monarhije (tudi to bi bilo mogoče legalno povedati, v nasprotju s Prijateljem, n. o. m. III, str. 209, ki ne loči te možnosti od moje četrte možnosti); mogel bi biti končno za združitev izven monarhije, pri čemer bi odpadla potreba po razlikovanju od Jugoslovanov izven monarhije, vsega tega bi pa seveda ne bilo mogoče javno povedati. — Kolikor je mogoče sklepati iz skromnih doslej znanih virov, se je na kongresu diskutiralo predvsem za in proti prvi možnosti, kar bi mogli domnevati že na podlagi predzgodovine kongresa. Za to govori poročilo Mankanca, ki je — seveda več kakor pet let pozneje, ko je bil že politični nasprotnik Mrazovića, ki je pristal na revidirano nagodbo—trdil, da je Mrazović hotel doseči izjavo za to možnost, da se je pa proti temu in za federalistično rešitev namesto dualistične izrazil najprej Slovenec dr. Tonkli, nato so se mu pa pridružili Slovenec dr. Razlag, dalmatinski Hrvat Danilo, vojvodinski Srb Laza Kostić in Mikanec sam, tako da je predlog propadel. Opozarjam pa na to, da se o predlogih s hrvatske strani za rešitev v okviru ogrske polovice, ki pa niso bili sprejeti, govori tudi v sodobnem časopisju.⁴⁶ — Za trditve dr. N. Radojčića, da je Laza Kostić, ki je odšel v Ljubljano s prepričanjem, da bo tam našel odločne zagovornike rešitve jugoslovanskega vprašanja v okviru habsburške monarhije, na kongresu zastopal protiaustrijsko stališče in da s tem stališčem sicer ni mogel čisto prodreti, da je pa vendar našel v Ljubljani manj »avstrijstva« kakor je pričakoval in da pomeni resolucija kongresa, ki baje obstoji v dveh redakcijah, boječe približevanje srbskemu stališču, obstoji en sam direkten vir v Kostićevem članku »Još jedna reč o ljubljanskom sastanku« v Zastavi 20. XII. 1870 (= 1. I. 1871), št. 149. V tem članku pa Kostić samo izjavlja, da je vedel, kakšno stališče bi zavzeli srbski liberalni listi, če bi bil sprejet program, na podlagi katerega je bil kongres sklican (t. j. program v Sisku), nato pa ugotavlja, da ni bil sprejet niti dualistični program, za katerega so bili sklicatelji (t. j. Mrazović), niti federalistični program, za katerega so bili domačini (t. j. Slovenci), priznava, da je to samo negativen dobiček, a da je v politiki često tako, in poudarja, da v Ljubljani ni šlo za to, da se ohrani habsburška monarhija, in da predlagatelj izjave, med katerimi je bil on, ni bila v misli nepremagljiva žilavost te monarhije. Ta članek nam marsikaj pove, vendar pa iz njega ne moremo sklepati, kako je konkretno potekala diskusija in kako je prišlo do formulacije izjave na kongresu in kakšen delež je pri tem imel

⁴⁶ Slovenski Narod 13. XII. 1870, št. 145; 17. XII. 1870, št. 147; društvo »Trdnjava« se je izjavilo za jugoslovanski program 7. dec. 1870 (Novice 21. XII. 1870, str. 415).

⁴⁷ Za Mankanca I. Prijatelj, n. o. m., III, str. 222—25; za vesti v časopisju prim. članek Ljubljanski dogovori v Slovenskem Narodu 10. XII. 1870, št. 144 (po Zatočniku), in dopis iz Zagreba v uvodniku »Ljubljanski program, III«, prav tam 18. II. 1871, št. 20; dr. Kermauner misli, da ni sigurno, da bi bila o tem različna mnenja na kongresu samem (D. Kermauner, Nekaj kritičnih pripomb k razpravljanju dr. Koste Milutinovića v tem časopisu, ZC XIV, 1960, str. 209).

Laza Kostić. — Ostaja še glavni vir, izjava kongresa, kjer je sigurno, da se slovenski in srbohrvatski tekst bistveno ne razlikujeta.⁴⁸ Osnovna značilnost te izjave je, da je to načelna deklaracija o edinstvu Jugoslovanov, tudi političnem, ki pa nič ne pove, v kakšni konkretni obliki naj se to edinstvo ustvari. Ona se ne opredeli za nobeno od zgoraj omenjenih štirih teoretičnih možnosti, mogoče je pa tudi reči, da nobene od njih ne izključuje. To velja celo za četrto možnost, zedinjenje izven habsburške monarhije. Proti temu bi bilo mogoče argumentirati kvečjemu s tem, da se govori o delu »na vsaki postavni način«, in pa s tem, da je bila na kongresu — ne v izjavi — predvidena spomenica cesarju, ki pa ni bila nikdar izdelana; izjava pa nikjer ne govori o tem, da bi bila združitev Jugoslovanov v interesu monarhije ali dinastije, ne govori se o združitvi v okviru monarhije ali pod žezlom habsburške dinastije. — Ta rezultat, ki sloni na analizi taksta, čeprav ne moremo pojasniti, kako je — namenoma ali nehote — do tega teksta prišlo, nam potrjujejo tudi sodobni komentari izjave kongresa. Gotovo je, da so mnogi — ne samo Bleiweisove Novice — razumeli izjavo tako, da gre seveda za združitev v okviru habsburške monarhije. Tako sta razumela in zaradi tega kritizirala ves kongres Miletić in M. Polit-Desančić. Vendar pa se pojavljajo tudi drugačne interpretacije, pri čemer niti ne upoštevam narodnih nasprotnikov, ki hočejo seveda vso akcijo očrniti pred oblastmi. Laza Kostić v že omenjenem članku ne negira samo, da bi šlo na kongresu za ohranitev in vero v monarhijo, ampak trdi, da se v izjavi omenja habsburška monarhija le zato, ker so v Ljubljani bili in mogli biti le Jugoslovani iz dežel te monarhije, in ker oni niso mogli odločati in govoriti za tiste, ki niso bili zastopani; zato zameri kritiko ne toliko Miletiću, ki je pisal še v času, ko sklepi niso bili znani, kolikor M. Polit-Desančiću, ki je kritiziral tedaj, ko je izjavo že poznal. Tudi Jurčičevo opozorilo Miletiću v njegovem drugem članku »Slovanski jug in Srbi« v Slovenskem Narodu 17. XII. 1870, »da zdaj faktično v Avstriji živimo in bodemo živeli morda še dalje, nego kdo misli«, je treba pač razumeti kot njegovo interpretacijo teksta. A tudi Mrazović vsaj v privatnem pismu Tomšiču 19. XII. 1870 razlaga mesta o Jugoslovanih habsburške monarhije v izjavi v smislu, da gre za faktično pripadnost velikega dela Jugoslovanov, zlasti tistih, ki so bili zastopani v Ljubljani, ne pa za željo graditi Avstrijo ali jo celo razširiti na Jugoslovane v tedanji Turčiji.⁴⁹

Za stališče Svetozara Miletića in M. Polit-Desančića je značilno, da sta proti vsakemu upoštevanju okvira habsburške monarhije razen v dnevni politiki, kamor štejeta tudi zahteve po avtonomiji Hrvatske-Slavonije-Dalmacije in po avtonomni Sloveniji in pa zahteve vojvodinskih Srbov na podlagi programa v Bečkereku leta 1869; vsako politično združitev Jugoslovanov v okviru monarhije, bodisi na bazi dualistične ali pa federalistične reorganizacije, odklanjata načelno, obenem jo pa smatrata za praktično popolnoma neizvedljivo z ozirom na realne politične sile, ki v tej

⁴⁸ Paralelno sta objavljena pri **K. Milutinoviću**, *Problematika ...*, n. o. m., str. 165—166.

⁴⁹ Za Kostića prim. tudi citate pri **K. Milutinoviću**, *Problematika ...*, n. o. m., str. 171—72; za Jurčiča in Mrazovića **I. Prijatelj**, n. o. m. III, str. 214—15, 217—19.

monarhiji odločajo. Za stališče Svetozara Miletića je še posebej značilno računanje s skorajšnjim pruskim udarcem po monarhiji in pa mnenje o politiki, ki bi jo v primeru tega udarca morali voditi Srbi in Hrvati, o čemer sem že govoril. Želel bi se kratko dotakniti še enkrat le motivov stališča Svetozara Miletića do Slovencev. Ivan Prijatelj domneva v komentarju sklepa druge skupščine Ujedinjene omladine srpske v Beogradu leta 1867, da se smatrajo Hrvati za njene člane, medtem ko morejo Bolgari in Slovenci le nastopati na njenih skupščinah, da je bil eden od motivov za to, da so imeli Slovenci za neomajne pristaše avstrijskega okvira, in misli, da je ta motiv igral vlogo tudi v času ljubljanskega kongresa.⁵⁰ Mislim, da za tako razlago, po kateri naj bi srbski omladinci in sam Miletić v tem oziru razlikovali tudi med Hrvati in Slovenci, ni v virih nikake opore. Sem ne moremo šteti Jurčičeve ironične opazke v dopisu iz Dunaja Slovenskemu Narodu 24. XII. 1870, da Slovenci še sami niso vedeli, da so taki »splošni« (avstrijski) domoljubi, kar je verjetno res v zvezi z izjavami srbskih študentov v diskusijah po prvem Miletićevem članku. Odločilni so pa tu sami teksti že citiranih Miletićevih člankov. V teh ni nobenega sledu trditev o kakem specifičnem avstrijskem patriotizmu Slovencev in Čehov. Treba se je samo zamisliti ob Miletićevih tezah, da Srbi in Hrvati ne morejo zaradi Čehov in Slovencev reševati Avstrije, ker bi je ne rešili, ampak samo škodovali še samim sebi. Miletić se tu jasno zaveda, da morajo biti vsi Čehi in vsi Slovenci proti pruskemu udarcu, ne zaradi kakega avstrijskega patriotizma, ampak zaradi lastnih interesov, in jim tega ne zameri, ker ve, da bi tak udarec njihov položaj zelo poslabšal; prav zaradi tega pa ne vidi možnosti sodelovanja z njimi, ampak svetuje Srbom in Hrvatom, naj izrabijo bližnji razpad monarhije za to, da se osvobodijo sami, rešitev Slovencev in Čehov pa prepuste bodočemu konfliktu vsega slovanstva, t. j. Rusije, z Veliko Nemčijo.

Doslej še nimamo izčrpne slike mnenj o Miletićevem stališču. Moremo pa trditi, da so bila ta mnenja različna tudi pri Srbih. Kar se tiče Hrvatov, je dr. Kermauner opozoril, da je Mrazović tedaj v javnih člankih nastopil ne samo proti Miletićevemu stališču o Slovencih in proti mnenju o skorajšnjem propadu habsburške monarhije, ampak je izražal tudi vero v žilavost te monarhije in upanje, da bo ona vendar pravična in da bo zadovoljila svoje Jugoslovane. Mnenja so bila različna tudi pri Slovencih. Bleiweisove Novice omenjajo 21. XII. 1870 kratko, da je proti jugoslovanskemu programu tudi Miletić, ki je napisal svoj članek, predno je poznal izjavo, in označujejo njegovo politiko kot ekskluzivno srbsko, podobno politiki, ki jo vodijo Poljaki. Pozneje poročajo Novice še o občnem zboru političnega društva »Slovenija« v Ljubljani 6. I. 1871, kjer je dr. Costa govoril tudi o Miletiću, omenjal, da je on zdaj v ječi in da je on gotovo voditelj ogrskih Srbov, da je o njem težko govoriti, da je pa Miletić za Veliko Srbijo, ljubljanski program pa za habsburško monarhijo, za enakopravnost narodov in avtonomijo dežel; Miletićev program je dvomljive politične vrednosti, ker se ne ve, ali in kdaj bo razpadla Avstrija, saj tudi Turčija še vedno obstoji; želeli je, da bi tudi

⁵⁰ I. Prijatelj, n. o. m., III, str. 212.

ogrski Srbi sprejeli ta program.⁵¹ Gotovo je, da so si tudi nekateri slovenski liberalci zamišljali uresničenje ljubljanskega programa v avstrijskem državnem okviru. To bi jaz trdil danes tudi za poročilo dr. Lavriča »Jugoslovanska zveza« na občnem zboru »Soče« v Gorici 23. februarja 1871, čeprav ne bi trdil, da sloni to poročilo na sklepih iz Siska, ker si ti sklepi zamišljajo jugoslovansko enoto v okviru dualizma in ogrske državne polovice, Lavrič pa v okviru federalistične monarhije.⁵² Res pa je, da se Srbija prvič omenja kot »jugoslovanski Piemont« med Slovenci v »Soči«, čeprav v zelo previdni obliki.⁵³ V direktno diskusijo z Miletičem se je pa med tedanjimi slovenskimi liberalci spustil le Josip Jurčič in tu moremo v resnici govoriti o diskusiji med srbskimi in slovenskimi liberalci, čeprav ne na kongresu, pač pa po kongresu in okrog kongresa.⁵⁴ Tu ne bom podajal vsebine njegovih člankov, ker sta to storila že dr. Prijatelj in dr. Kermauner. Opozarjam samo, da Jurčič ne zavrača samo trditve, da izhaja iz kakega avstrijskega patriotizma, ampak niti ne polemizira in se v bistvu celo nagiba k Miletičevi trditvi, da od Avstrije ni ničesar pričakovati, čeprav ne verjame, da bo prišlo do njene katastrofe tako kmalu; opozarja pa, da se nemška ekspanzija ne bo ustavila ob slovensko-hrvatski meji, poudarja, da Slovenci za jugoslovanstvo niso breme in da je Miletič tu vendar škodoval, in vidi pravi smisel jugoslovanskega programa v bodočnosti, v odgovoru na vprašanje, kam naj se Slovenci orientirajo, ako pride do katastrofe Avstrije. Vse to bi bilo presenetljivo, če ne bi upoštevali, da je izšlo v prvih letnikih Slovenskega Naroda precej člankov, ki govorijo o zmagovitem pohodu narodne ideje, katera je ustvarila Italijo in Nemčijo, o tem, da se morajo avstrijski državniki po teh zunanjih neuspehih boriti zdaj z istim problemom v svoji notranji politiki, in kjer se izraža še nekaj upanja, a tudi že skepsa o tem, da bo Avstrija sposobna ta vprašanja rešiti. Diskusija med Miletičem in Jurčičem je značilna kot simptom razpoloženja tedanjih liberalcev, medtem ko je neposredni povod zanjo odpadel, ko ni prišlo do pruskega udarca, ampak sta Bismarck in Andrassy inavgurirala politiko sodelovanja med Nemčijo in na bazi konsolidiranega dualizma ter nemško-madžarske hegemomije organizirano Avstro-Ogrsko.

⁵¹ Novice 21. XII. 1870, str. 415; 18. I. 1871, str. 19—20; Slovenski Narod 12. I. 1871, št. 4.

⁵² Soča, 31. III. 1871; prim. **Lončarjevo** oceno Gabrškovih Goriških Slovencev, Jugoslovanski istoriski časopis I, 1935, str. 575, in **Br. Marušič**, Doneski k biografiji dr. Karla Lavriča, Zgodovinski časopis XIV, 1960, str. 201 (s tiskovno pomoto za datum občnega zbora 29. II. 1871 namesto 23. II. 1871).

⁵³ Srbija, »ta mlada država bodočnosti«, (Zukunftsstaat, kakor jo isti Nemci zovejo) ima res veliko prihodnost, ako bode, kakor se nadejamo, v Parizu izobraženi mladi Milan delo blagega od zlobne roke umorjenega Mihajla nadaljeval. Kot izgledna država bude ostalim posebno pa pod polumasecem zdihajočim krščansko-slovanskim narodom na balkanskem poluotoku postala »jugoslovanski Piemont«. Soča 1872, št. 35.

⁵⁴ Slovanski jug in Srbi, Slovenski Narod 15. XII. 1870, št. 146, in 17. XII. 1870, št. 147; dopis iz Dunaja, prav tam 24. XII. 1870, št. 150; dopis iz Dunaja, prav tam 17. I. 1871, št. 6; Še enkrat Srbi in jugoslovanski program, prav tam 24. I. 1871, št. 9.